

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

İlhan UZGEL

1. Giriş

Yirminci Yüzyılın sonuna doğru, özellikle Türkiye'yi çevreleyen ülkelerde ulusçuluğun giderek yükseldiğini görüyoruz. İletişimin, ulaştırma olanaklarının, uluslararası ticaretin, teknolojik gelişmenin, sınırları anlamsız kılmaya başladığı ve ulus-devletin çözülme sürecine girdiği yolundaki tartışmalarının sürdüğü bir dönemde, ulusçuluğun böylesine bir yükselme göstermesi dikkat çekici ve incelenmesi gereken bir gelişmedir.

Karşılıklı bağımlılığın artması, dünyanın küçülmesi gibi terimlerle ifade edilen ve özellikle Avrupa'nın Batısında gerçekleştirilen uluslarüstü birleşmeye doğru gidiş, ulusçuluğun öneminin azaldığı ya da azalacağı yolunda bir beklentiye yol açmıştı. Oysa, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nde sosyalist sistemlerin çökmesiyle birlikte ulusçuluk yeni bir hız kazandı. Sovyetler Birliği'ndeki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi, ardından Kafkasya'da Ermeni ve Azeriler arasında patlak veren çatışmalar ve Yugoslavya'da bir iç savaşa dönüşen ayrılma girişimlerinin yanında, Kazakistan'dan Çekoslovakya'ya kadar uzanan bölgede ulusçuluğun giderek ağırlığını arttırdığı görülmektedir. Ulusçuluğun bu bölgelerdeki yeniden canlanışının nedenlerinin incelenmesi, meydana gelen değişim ve dönüşümleri anlamada gerekli bir unsurdur.

Bu çalışma Yugoslavya'nın tarihini ya da son yıllarda yaşadığı gelişmeleri betimleme amacını taşımamaktadır. Burada güdülen amaç, ulusçuluğun 2000'li yıllara girerken böylesine bir yükseliş göstermesinin nedenlerini Yugoslavya örneğinde anlamaya çalışmaktan öteye gitmemektedir. Yugoslavya örneğinin seçilmesinde öznel nedenler kadar, bu ülkenin etnik açıdan sahip olduğu karmaşık yapı ve ulusal sorun konusunda kendisine özgü bazı politikalar izlemiş olması da rol oynamıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

-Yugoslavya ulusal sorun konusunda oldukça iddialı bir ülke idi. Yugoslav yöneticiler bu sorunu çözdüklerini ileri sürmekle kalmayıp komşularını da sürekli eleştirmekteydiler. Gerçekten Yugoslav deneyimi hele Balkanlar'daki diğer uygulamaları gözönüne alırsak birçok olumlu özellik taşımaktaydı. Genelde azınlık haklarının (Yugoslav yönetimi bu terimi onur kırıcı olarak nitelendirdiği için "milliyet" terimini

kullanılmaktaydı) korunmasına dikkat edilirken, uluslar her türlü kültürel, ekonomik ve siyasal gelişimlerini sürdürmekteydiler. Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'daki Türk, Romanya'daki Macar ya da Arnavutluk'taki Yunan azınlıklarının durumlarının karşılaştırılması bu konudaki göstergelenden biri olarak ileri sürülebilir. Ancak, Yugoslavya'daki ulusların ve ulusal azınlıkların sözü edilen durumlarında, sistemin dağılmasının ardından yükselen ulusçulukla birlikte giderek bir kötüleşme olduğunu da belirtmek gerekir.

-Yugoslavya'daki ulusçuluğun bir başka dikkat çekici yanı, uluslara sağlanan her türlü siyasal, ekonomik ve diğer hakların ulusçuluğun gelişmesine engel olmayıp, tersine onu besleyen kaynaklardan biri haline gelmesine yol açmasıdır. Bu ülkedeki, federalizme dayanan siyasal yapı, gelişimi boyunca giderek merkezizyetçilikten uzaklaşmış, Yugoslav yöneticilerinin uyguladıkları politikalardan sonucu egemen ulusun üstünlüğünün kurulmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetlerin ve Kosova'da zaman zaman meydana gelen olaylara rağmen, özerk bölgelerin ve milliyetlerin varlıkları ve ulusal hakları tanınmışken ve ülke çapında bir Sırp egemenliği ya da baskısından söz edilemezken, ulusçuluğun yine de yükselmesi dikkati çekmektedir.

-Yugoslav örneğini ilginç kılan özelliklerden biri, bu ülkede çok farklı ulusçulukların aynı anda ve birarada yaşanmasıdır. Örneğin, bugün Sırlar ülkeyi kendi dencümleri altında tutmalarına olanak tanıyacak bir "Büyük Sırp" ulusçuluğu içindedirler. Öte yandan, Slovenya ve Hırvatistan ayrılıkçı bir ulusçuluk gütmekte, Makedonya aynı anda dışta Yunanistan'a içte Sırlara karşı varlığını kanıtlamaya ve egemen bir birim olmaya yönelik ulusçuluk içindedir. Kosova'daki Arnavutlar hem Makedonya'daki Arnavutlarla birleşmek, hem de Yugoslavya'dan ayrılarak Arnavutluk'a katılmak peşindedirler. Bosna'daki Müslümanlar ise, kendi cumhuriyetlerinin varlığını sürdürmek ve Slovenya ve Hırvatistan'la birlikte hareket etme eğiliminde gözükmektedirler. Kendilerini Sırlardan ayıran belirgin bir özelliklik bulunmayan Karadağlılar, Sırbistan'ın yanında yer almakta ve 45 yıl süren ayrı bir siyasal örgütlenmeye karşın, ayrı ve keskin bir Karadağ ulusu ya da ulusçuluğu oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bu ayrıca özelliklere bir de bu ülkenin geçmişinden gelen tarihsel koşullar eklendiğinde ortaya daha da ilginç bir görünüm çıkmaktadır. Örneğin, aynı etnik kökenden gelen üç ulus, yani Sırp, Hırvat ve Boşnaklar, temelini dinden alan bir ayrımla ve onun üzerine farklı kültürel, ekonomik ve tarihsel etkenlerin eklenmesiyle ayrı ulusal kimlikler geliştirmişlerdir. Yugoslavya'nın sahip olduğu coğrafi konum ve tarihsel geçmişi, bu ülkedeki gerek etnik yapılanmayı gerekse de bu milliyet ya da uluslar arasındaki ilişkileri oldukça karmaşık hale getirmiştir. Yugoslavya'da üç ayrı din bulunmakta, dört resmi dil ve iki ayrı alfabe kullanılmakta ve 20'ye yakın çeşitli ulus ya da milliyetten insan yaşamaktadır. Ülkenin uzun yıllar Osmanlı ve Avsturya-Macaristan İmparatorluğu arasında bölünmüş olması Doğulu ve Batılı din, kültür ve gelenek ve ekonomik ilişkilerin birarada bulunmasına yol açmış, bu da ulusal sorunun çözülmesini güçleştiren bir diğer etken olmuştur.

Bu çalışmada önce Yugoslav modelinin temel özellikleri, daha sonra bunun uygulanışı ve bundan doğan sorunların ulusçuluğun gelişmesine etkisi, son olarak da 1980'li yılların sonunda sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da yükselen ulusçulukla, bu çerçevede içinde Yugoslavya'daki ulusçuluğun aldığı yeni biçim incelenecektir.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

2. Ulusal Soruna Yugoslav Modeli: Kuramsal Temeller

Bugün Yugoslavya'daki bunalımın bir iç savaşa dönüşmesine yol açan ulusçuluğun yükselişinin nedenlerini anlayabilmek için, bu ülkedeki sosyalist önderlerin ulusal sorunu çözmeye ilişkin olarak oluşturdıkları modeli incelemek gerekecektir. Bunun için önce, 1945'te Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'ni kuran kadronun geçmişte izlediği ve kendisini yeni kurulan devletteki uygulamalarla gösteren ideolojik ve kuramsal çizgiye değinilecektir. Bu noktada, özellikle Yugoslav Komünist Partisi'nin ulusal sorun konusundaki tutumu, daha sonraki yansımaları nedeniyle önem taşımaktadır.

İlk Yugoslav sosyalistleri Otto Bauer ve Karl Renner gibi Avusturya Sosyal Demokratlarının etkisi altındaydılar. Bunlar, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin, ayrı ulusal varlıklarını yadsıyıp, onları Habsburg İmparatorluğu içinde tek bir ulus olarak kabul ediyorlar ve tek bir Yugoslav ulusundan söz ediyorlardı. Sırp Sosyalistleri 1 Aralık 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığının kurulmasını alkışlarken bunu proletaryanın mücadelesinde bir aşama olarak değerlendirmişlerdi.¹ Bundan bir yıl sonra da, Sırp, Hırvat ve Sloven Sosyal Demokrat Partileri birleşerek Yugoslav Sosyalist İşçi Partisini kurdular ve bu üç ulusu bir tür kabile (tribe) olarak niteleyerek, Yugoslav halklarının tek bir ulus olduğu yolundaki görüşlerini yinelediler. Dolayısıyla, Sırp'ların egemenliğindeki yönetimin Hırvat ve Slovenleri ayrı bir ulus olarak tanımamasına dayanan Yugoslavcılık politikası, Yugoslav sosyalistlerinin ulusal soruna ilişkin tutumlarından çok farklı değildi. Ne var ki, yönetim 1921'de Komünist Partisi'ni kapatınca ve sert bir Sırplaştırma politikası uygulamaya başlayınca, sosyalistler yeni rejimi eleştirmeye başladılar. Bu dönem boyunca Yugoslav Komünist Partisi'nin liderliğini yürüten Sima Markoviç proleter devrime öncelik verip ulusal sorunu arka plana itmişti. Markoviç sosyalizmin değişik halkları tek bir ulusa dönüştüreceğini savunuyor, federalizmi reddederek uluslara kültürel özerklik verilmesini yeterli buluyordu.²

1900'lerin başlarında, Avusturya-Sosyal Demokratları ile Bolşevikler arasında, diğer anlaşmazlıkların yanında, ulusal sorun konusunda da önemli görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Otto Bauer'in "Ulusal Sorun ve Sosyal Demokrasi" (1907) adlı kitabına karşılık, Stalin, Lenin'in yönlendirmesiyle "Marksizm ve Ulusal Sorun" başlıklı çalışmasını yayınladı. Bauer, ulusçuluğun oluşumunda psikolojik ve kültürel öğeye ağırlık verirken, Stalin toprak, dil, ve iktisadi yaşam birliği gibi öğeleri dışlayan bu ulus tanımına karşı çıkmıştır.³ Lenin ve Stalin ulusçuluğun oluşmasında ekonomik ilişkilerin belirleyiciliğine öncelik veriyorlardı. Ayrıca, Bauer Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumasını savunuyor ve ulusal kültürel özerkliğin tanınmasının yeterli olacağını ileri sürüyordu.⁴ Bu da Stalin ve Lenin'in en çok karşı çıktıkları noktalardan biriydi. Her ikisi de Rosa Luxemburg'tan Bundçulara dek değişik

¹Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York, Columbia University Press, 1968, s. 19.

²Wayne Vucinich, "Nationalism and Communism", *Contemporary Yugoslavia*, ed. Wayne Vucinich, Berkeley, University of California Press, 1969, s. 242.

³J. Stalin, *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, çev. Muzaffer Ardost, Ankara, Sol yayımları, 4. baskı, 1990, s. 16-19.

⁴Michael Löwy, "Marksistler ve Ulusal sorun," *Birikim*, cilt 23, sayı 4 (Ocak 1077), s. 75-76. *New Left Review* dergisinin 1976'daki özel sayısından çeviri.

çevrelerden gördükleri itirazlara karşın ulusların geleceklerini belirleme hakkını savunmayı sürdürdüler.

Kuramsal düzeydeki bu tartışmalar kendisini bir ölçüde uygulamada da gösteriyordu. Bu yıllar boyunca Bolşeviklerin denetiminde bulunan Komintern hem Yugoslav komünistlerin ulusal sorun konusundaki tutumlarını eleştirdi, hem de Versay düzeni uyarınca kurulmuş olan Yugoslav devletinin varlığını yadsıdı. Ancak, 1923'te YKP içinde sol kanat yönetimi ele geçirince Parti Komintern çizgisine kaymaya ve bu tarihten sonra Komintern artık YKP'ne doğrudan müdahale etmeye başladı.⁵ 1926'daki Kongre'de Komintern'in tezleri kabul edilerek, ulusal soruna Marksist-Leninist bir çözüm bulunacağı, gönüllü katılım ve ayrılma hakkının korunacağı ve kurulacak bir federasyonun işçi-köylü federasyonundan oluşacağı kararları alındı.⁶

Hemen her yerde olduğu gibi, Yugoslav sosyallerleri de ulusal sorun konusunda yeni politikalar oluştururken, içinde buldukları somut koşulların etkisi altında kaldılar. Bu etki en çok iki olayda kendini gösterdi: 1929'da Yugoslav Krallığı'nın ilan edilmesiyle ülkede tam bir diktatörlük yönetiminin kurulması ve 1930'larda faşizmin yükselmesi. Bu gelişmeler üzerine YKP'nin ulusal sorun konusundaki tutumunda değişiklik oldu. YKP artık ayrılma hakkı ve kendi geleceğini belirleme hakkını terkettiğini açıkladı ve yükselen faşizm karşısında ortak bir anti-faşist cephe oluşturmanın gerekliliğinden söz etti.

1937'de Tito'nun YKP'nin önderliğine geçmesinin ardından Parti yönetimi, Sloven ve Hırvatların kendi partilerini kurmalarına izin verdi. Ne var ki, bu olay özellikle Hırvatlar arasında ulusçu eğilimin güçlenmesine yol açtı. 1939'da Belgrad yönetimi Hırvatlara kısmi özerklik verince, Hırvat KP'si bunu desteklediğini açıkladı.⁷ Yükselen faşizme karşı Hırvat ve Sloven kitlelerin desteğini YKP'ne çekme amacını güden bu girişim ters bir sonuç vermiş ve Hırvatlar baskıcı Belgrad yönetimiyle uzlaşmayı tercih etmişlerdi. Bu olay Yugoslav KP içindeki Hırvatların ulusçuluk eğilimlerinin ve parti içindeki anlaşmazlıkların ilk göstergelerinden biridir. Yine aynı dönemde Tito Parti'nin liderlik kadrosunun Komintern ve Sovyetler Birliği'ne bağlı olan kadrosunu tasfiye ederek, daha ulusal ve Sovyet etkisinden uzak bir örgütlenmeye gitti.

1941'de Alman, İtalyan ve Bulgar ordularının Yugoslavya'yı işgal etmeleri, YKP'nin hem konumunda hem de ulusal soruna yaklaşımında önemli değişiklikler yarattı. Tito'nun önderliğinde örgütlenen Partizanlar bir yandan işgalci güçlere, bir yandan faşist Hırvat milislerine, öte yandan da Mihayloviç'in şovenist güçlerine karşı savaşım vermekteydiler. Ulusal sorun konusundaysa, YKP savaş öncesi tutumunu değiştirerek Yugoslav uluslarının geleceklerini belirleme hakkını vurgulamaya başladı. Savaş sonrası gelişmeler üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle, Tito'nun savaş sırasında genel ilkelerini

⁵Milija Komatina, "The Policy of the League of Communists of Yugoslavia on Resolving the National Question," *Socialist Thought and Practice*, vol.XXI, No. 10 (1980), s. 42-43.

⁶Vucinich, *op. cit.*, s. 246.

⁷Robert L. Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, s. 125.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

belirlediği ulusal sorunun çözümüne ilişkin görüşlerini, 1942'de Proleter dergisinde yayınlanan makalesine değinerek aktarmakta yarar var.⁸

Savaş koşullarının dayatması nedeniyle, değişik kesimleri mücadele içine çekebilmek kaygısıyla yazıldığı anlaşılan ve bunun için de kuramsal olmaktan çok, doğrudan Yugoslavya'daki ulusal sorunu inceleyen bu makalede Tito, ileride YKP'ni bağlayacak bir çok yükümlülük altına sokuyordu. Eski yönetimin Sırp, Hırvat ve Slovenleri aynı ulusuñ kabileleri sayan tutumunu Sırplaştırma politikası olarak nitelerek eleştiren Tito, böylece benzeri tutumu savunan Parti'nin eski genel sekreteri Markoviç'i de eleştirmiş oluyordu. Tito Yugoslavya'nın ezilen halklarından söz ederken Makedonlar, Arnavutlar, Karadağlılar ve Müslümanları da sayıyor ve bu halkların eşitliğinden söz ediyordu. Tito ayrıca, ulusal kurtuluş savaşı ile ulusal sorunun birbirinden ayrılamayacağını da savunuyordu. Böylelikle, ulusal kurtuluş savaşına katılmak, ulusal sorunun çözümüne katkıda bulunmak anlamına gelecekti. Yine aynı yazıda Tito, bu çözümün de Marks, Engels ve Lenin'in çizgisini izleyerek ayrılma dahil, kendi geleceğini belirleme hakkının verilmesi ilkesiyle gerçekleşeceği sözüyle açıklıyordu.⁹ Burada Stalin'in adının geçmediği hemen dikkati çekmektedir. Tito, daha 1930'ların sonuna doğru Parti'yi Stalinistlerden temizlemiş, ulusal kurtuluş mücadelesini ve ulusal sorunun çözümünü Stalin'in müdahalesi ve denetimi dışında tutmak istemiş ve bu da daha sonraki yıllarda iki ülke arasındaki sürtüşmenin kökenini oluşturmuştu. Savaş sonrasında da bu ilkel genelde uygulamaya geçirilmiş, örneğin kendi geleceğini belirleme hakkı tanınmış, tarihlerinde ilk kez Makedonlar, Karadağlılar ve Müslümanlar ayrı bir ulus sayılarak cumhuriyetlerini kurmuşlar, Arnavutlar ise özerk bir bölge içinde yer almışlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Yugoslav Sosyalist Federasyonunu kuran YKP, ulusal sorun konusunu ele alırken, kurulduğu günden itibaren gerek Yugoslavya'da yaşanan, gerekse kendi içinde yaşadığı değişimlerin sentezini yansıtıyordu. YKP kuruluşunun ilk yıllarında ulusal sorun konusunda Avusturya Sosyal Demokratlarının etkisinde kalmıştı. Bunun etkilerini, ileride değinilecek olan, 1950'lerdeki tek bir Yugoslav ulusu yaratma çabalarında görüyoruz. Daha sonra Lenin ve Stalin'in görüşleri doğrultusunda Komintern'in tezleri benimsenmiş, Tito'nun Parti önderliğine gelmesinden sonra, Lenin ve (Tito, adını kullanmaktan kaçınsa da) Stalin'in ulusal sorun konusundaki görüşleri kabul edilmekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin Komintern ya da parti içi bir grup aracılığıyla YKP üzerinde söz sahibi olmasını önlemiş ve daha bağımsız bir tutum izlemiştir. YKP, iki savaş arasında, kısa bir dönem hariç, ulusların geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine bağlı kalmış, Makedonları ayrı bir ulus olarak tanıyan ilk parti olmuş, hatta Müslüman Bosnalıları da ayrı bir ulus olarak tanıyarak kendi cumhuriyetlerini kurmalarını sağlamıştı.

İki savaş arası dönemde ve özellikle 1929'da diktatörlüğün kurulmasından sonra başlatılan Sırplaştırma politikasına, Yugoslavya'daki ulusal sorunun gelişimine yaptığı etki nedeniyle değinmek gerekmektedir. Bu girişimle, Hırvat ve Slovenlerin ulusal kimlikleri yadsınarak tek bir "Yugoslav ulusu"nun bulunduğu ileri sürülmüş ve devletin adı da Yugoslavya olarak değiştirilmişti. Fakat aslında, bu isim altında baskıya dayanan

⁸J.B. Tito, "The National Question in Yugoslavia in the Light of the National Liberation Struggle," *Socialist Thought and Practice*, Vol. 17, No. 10 (1974), s. 36-43.

⁹Ibid., s. 43.

bir Sırplaştırma politikası izlenmişti. Bu olay Sloven ve Hırvatlar'da, Büyük Sırp ulusçuluğuna ve dahası Sırlar'a karşı bir tepki ve bir ölçüde nefret yaratırken, günümüzde dek sürececek olan Sırlara yönelik güvensizliğin tohumlarını atmıştır. Tito'nun, YKP'nin eski önderi Markoviç'in Sırp egemenliğindeki yönetimin politikasıyla en azından söylem düzeyinde denk düşen çizgisini terk ederek, Yugoslav halklarının tek tek varlıklarını kabul eden ve kendi geleceklerini belirleme haklarını tanıyan politikası kitleleri Komünist Parti'nin yanına çekmiştir.

Faşizmin işgalinden, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak Sovyetler Birliği'nin yardımı olmadan kurtulan Yugoslavya'da bu mücadeleyi örgütleyip başarıyla tamamlayan YKP büyük bir saygınlığa sahipti. Ne var ki, yeni devlet aynı zamanda hem savaş öncesinin hem de savaş sonrasının acı olayları üstüne kurulmuştu. Almanlarla İtalyanların güdümünde kurulan "Bağımsız Hırvatistan Devleti" nin başındaki Ustaşalar yaklaşık 700 bin Sırp ve Yahudiyi katlettiler. Bundan başka Sırlar da kendi aralarında Partizanlar ve Çetnikler olarak bölünerek çatışmışlar, müslümanların bir bölümü de işgalci güçlerle işbirliği yapmışlardı.¹⁰ Savaş sırasında, 1943 yılında Yayçe kentinde yapılan Yugoslavya Halk Kurtuluşu Antifaşist Kurulu (AVNOJ) toplantısında ülkenin gelecekteki yapısı da şekillenmiştir. Burada belirlenen federal yapı hukuksal ifadesini 1946 Anayasasında buldu.

Yugoslavya gibi ulusal dağılım ve tarihsel gelişim açısından tam bir karmaşa ve çatışma içinde bulunan bir ülkede Yugoslav yöneticiler ulusal soruna kesin çözüm buldukları iddiasıyla ortaya çıkular. İlk başlarda ileri sürdükleri görüşler klasik Marksist-Leninist öğretinin Yugoslav koşullarında yeniden üretilmesiydi. Tito ve onun arkadaşı ve Parti'nin ideoloğu olan Edvard Kardelj'e göre ulusçuluk burjuvazinin ideolojisiydi ve kapitalist üretim ilişkileri sona erip, sosyalizme geçildiğinde tarihsel bir kategori olarak işlevini tamamlayıp ortadan kalkacaktı. Yugoslavya'nın sahip olduğu özel koşulların çok iyi farkında olan Kardelj, bu ülkede ulusçuluğun nedeni olarak, yine kapitalist gelişmeden kaynaklanan bölgesel gelişmişlik farklılıklarını göstermiş ve sosyalizme ve planlı ekonomiye geçildiğinde bu eşitsizliğin giderileceğini ileri sürmüştü.¹¹

Yugoslavya'da ulusal soruna ilişkin yaklaşım ve uygulamalar büyük ölçüde Kardelj'in geliştirdiği kuramsal çözümlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden öncelikle Kardelj'in bu konudaki düşüncelerinin incelenmesi gerekecektir.

Kardelj ulusal soruna ilişkin görüşlerini 1939'da kaleme aldığı "Slovenya'da Ulusal Sorunun Gelişimi" adındaki kitabında açıklamıştır.¹² 1960'daki yeni baskıda Kardelj, bu kitabın Stalin'in tezlerinin etkisi altında yazıldığını söylemiştir. Kardelj, Stalin'in ulusal soruna belli bir katkıda bulunduğunu kabul etmekle birlikte, klasik Marksist görüşleri sistematize etmekten öteye gidemediğini ileri sürmektedir. Ona göre, Stalin'in en önemli katkısı devrimci işçi hareketiyle ulusal kurtuluş hareketleri arasında kurduğu bağlantıdır.

¹⁰Shoup, *op. cit.*, s. 107.

¹¹R.V. Burks, "Nationalism and Communism in Yugoslavia: An Attempt at Synthesis," *Aspects of the Balkans*, H. Birnbaum and S. Vryonis, eds., The Hague, Mouton, 1992, s. 398.

¹²Bundan sonraki alıntılar adı geçen kitabın 1960'daki ikinci baskısına yazdığı uzun önsözden yapılmıştır. Edvard Kardelj, *The Nation and International Relations*, Beograd, STP, 1975.

SOSYALİZMDEN ULUŞÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUŞÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

Stalin, ulusu kültür ve dile dayalı ve belli bir toprak parçası içinde, ekonomik gerekliliğin belirlediği bir olgu olarak ele almaktadır. Böylelikle de, kuramsal olarak yüzeyde kalmakta ve yalnızca ulusu bir arada tutan şeyin ne olduğunu açıklamakla yetinmektedir. Oysa, asıl önemli olan bu tarihsel olgunun toplumsal rolüdür.¹³ Kardelj'e göre Stalin, belli sosyo-ekonomik yapılarla ulus arasındaki bağlantıyı görememiştir.

Kardelj'in Stalin'e yönelttiği ve yanıtını kendisinin de aradığı asıl soru, ulusların neden tarihin belirli bir aşamasında ortaya çıktıkları ve tarihsel süreç içinde ne gibi bir rol oynadıklarıdır. Ona göre ulus, bugün anladığımız anlamda sosyo-ekonomik ve kültürel-politik bir olgudur ve "emeğin toplumsal bölüşümünün" belli koşullarında ortaya çıkmıştır.¹⁴ Kardelj ulusun kapitalizm döneminde, yalnızca insanların daha iyi ekonomik koşullar altında yaşama, kendi dilini, kültürel varlığını geliştirme gibi nedenlerle ortaya çıkmadığını, aynı zamanda genel olarak insanlığın ilerlemesi yolundaki mücadelesinde bir aşama olduğunu belirtir.

Sosyalizm ve ulusçuluk konularında yetkin bir araştırmacı sayılan Horace Davis, Kardelj'in, ulusçuluğun hem kapitalizm döneminde bulunmasına bir açıklama getirmeye çalıştığını ve bunun için de "emeğin toplumsal bölüşümü" kavramını getirdiğini söylüyor.¹⁵ Kardelj kapitalizm çağında insanların, emeğin toplumsal bölüşümü çerçevesinde dil ve kültürel sınırlar içinde birbirlerine bağlanarak bağımsız ekonomik ve kültürel kimliklerini geliştirdiklerini belirtiyor. Kapitalist rekabet ve sermayenin yoğunlaşması gibi koşullar altında bu, her ulusun artık ürünün dağılımı için girdiği ve dolayısıyla da kültürel kimliğini ortaya koyduğu bir mücadeleye dönüşmektedir. Artık emek varolduğu sürece, yalnızca sınıf farklılaşması ve iç toplumsal zıtlamalar değil, bu artık emek için kabileler, halklar ve uluslar savaşıacaklardır. Sınıf çatışması ve sömürünün olduğu koşullarda da bu artık ulusun kendisi, yani toplumsal bilinç yoluyla bağlı olduğu bölge adına el koyma çabası içinde bulunmaktadır. Emeğin toplumsal bölüşümünün düzeyindeki farklılık bu çatışmanın düzeyini belirleyecektir.¹⁶

Kardelj'in ulusal soruna bir katkısından söz edilecekse bu, geçiş aşaması olan sosyalizm döneminde de ulusçuluğun varlığını sürdüreceği yolundaki saptamasıdır. Dahası, Stalin'i bu noktada da eleştirerek "burjuva ulus" karşısında "sosyalist ulusu" göremediğini ve bu yüzden geçiş dönemi olan sosyalizm sırasında ulusal sorunla başedemediğini ileri sürmüştür.¹⁷ Ulus ve ulusçuluk, tarihsel bir kategori olarak, ancak emeğin toplumsal bölüşümü dengelendiğinde ortadan kalkacaktır.

Kardelj, Stalin'in etkisi altında yazdığı kitabın, aradan 30 yıl geçtikten sonraki yeni baskısını Stalin'i eleştirerek bitirmektedir. Onun ulusal soruna kuramsal bir katkı sağlamak iddiasıyla ortaya attığı "emeğin toplumsal bölüşümü" kavramı ile kastettiği, üretimin toplumsal dağılımı ise, bu sorun Yugoslavya'da hiçbir zaman çözülememiştir.

¹³ Ibid., s. 48-49.

¹⁴ Ibid., s. 42.

¹⁵ Horace Davis, *Sosyalizm ve Ulusçuluk*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayıncılık, 1991, s. 204-207.

¹⁶ Kardelj, op. cit., s. 49.

¹⁷ Ibid., s. 52.

Zaten bu kavramın belirsizliğinden bir çok yazar da yakınmaktadır.¹⁸ Çözümlemeyen bir başaka sorun da, Kardelj'in "ulus" kavramıyla tek tek Yugoslav uluslarını mı, yoksa bir bütün olarak Yugoslavya'yı mı kastettiğidir. Bazı yazarlar¹⁹ Kardelj'in ulus terimiyle Yugoslavya'dan söz ettiğini ileri sürerlerken, özellikle Yugoslavlar²⁰ tek tek ulusların söz konusu olduğunu ileri sürmektedirler. Gerçi 1950'lerde bir Yugoslav ulusu yaratma girişimi vardır ama Kardelj bir çok makale, rapor ve konuşmasında bu tutumu şiddetle eleştirmiştir. Onun ayrıca cumhuriyetlerin ulusçuluk yapmasına da karşı çıktığı bilinmektedir. Kardelj ulusların serbest bir biçimde kültürel gelişmeleri sonucu ulusçuluğu aşacaklarını öngörmüştür. Sosyalizm içinde de ulusçuluğun bir süre süreceğinin kabul edilmesi bu görüşten kaynaklanmaktadır. Zaten bundan sonraki uygulamalar da bu görüşü doğrular niteliktedir. Yugoslav önderliğinin ulusal soruna yaklaşımının genel çerçevesi bu şekilde özetlenebilir. Bundan sonra yönetimin doğrudan uygulamaya ilişkin düzenlemelerine değinmek de yararlı olacaktır.

3. Uygulamada Yugoslav Modeli

1946 Anayasası ile kurulan federasyonda 6 cumhuriyet ve Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge (Macarların bulunduğu Voyvodina) ile bir özerk toprak (Arnavutların bulunduğu Kosova) oluşturuldu. Bu Anayasanın birinci maddesinde Yugoslavya'nın "ayırılma hakkı da dahil, kendini belirleme hakkı temelinde, iradelerini bir arada yaşama şeklinde belirtmiş olan eşit halklar topluluğu" olduğu ifade edilmektedir.²¹ Diğer bir deyişle, Yugoslav halklarının kendilerini belirleme haklarını bir Yugoslav devleti içinde yaşama yönünde kullanmış oldukları kabul edilmektedir. Yugoslav yönetiminin, kendi geleceğini belirleme hakkını ve devletin kurulmasını bu şekilde yorumlayıp düzenlemesi daha sonraları eleştirilmiştir. Eleştiriler özellikle de bu halkların iradelerini bu yönde kullandıklarına ilişkin somut bir göstergenin olmadığı noktasında toplanmaktadır. Yugoslavlar ise, İkinci Dünya Savaşı sırasında işgalcilere karşı verilen mücadeleye tüm halkların katıldığını ve bu iradenin böylece dile getirilmiş olduğunu belirtmektedirler.

Bir çok yazar 1946 Anayasası'nın, 1936 Sovyet Anayasasından esinlendiğini belirtmektedir.²² 1948'de ortaya çıkan ve Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasıyla sonuçlanan Yugoslav-Sovyet anlaşmazlığına dek bu ülkede merkezîyetçi ve Sovyet benzeri bir siyasal sistem oluşturuldu. Sovyetler Birliği ile içine düşülen anlaşmazlık ve bu ülkeden gelebileceğinden kuşku edilen bir saldırı olasılığı, Yugoslavya'nın bütün iç ve dış politikasıyla birlikte ulusal soruna ilişkin politikasında da bazı değişikliklere yol açtı. 1950'lerden itibaren görülmeye başlanan bu değişiklikler 1953 Anayasa değişikliğinde ifadesini buldu. Burada cumhuriyetlerin kendi geleceklerini belirleme hakkı yer almamakla birlikte, cumhuriyetlerin yetkilerinde bir artış olmuştu. Bu değişim özellikle ekonomik alanda görülmüş ve bazı federal yetkiler cumhuriyetlere kaydırılmıştır. Bunlar büyük ölçüde Sovyetlerle girilen ideolojik rekabetin iç politikadaki

¹⁸ Davis, *op. cit.*, s. 205; Shoup, *op. cit.*, s. 202.

¹⁹ Burks, *op. cit.*, s. 404-405; Shoup, *op. cit.*, s. 204-205.

²⁰ Djordji Tsatsa, "Question of the Nation and National Emancipation of the SFR of Yugoslavia", *Socialist Thought and Practice*, Vol. XXVIII, No. 11-12 (1988), s. 7-8.

²¹ Aleksa Djilas, *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1991, s. 167.

²² Shoup, *op. cit.*, s. 114; Djilas, *op. cit.*, s. 166.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

yansımalarıydı. Başta Edvard Kardelj ve Milovan Cilas olmak üzere Yugoslav yöneticiler, Sovyet modelini eleştirirken onun yerine daha farklı ve iddialı bir model geliştirme zorunluluğunu hissettiler. Bu da kendisini ekonomik alanda özyönetim, siyasal alanda bürokratikleşmeden ve merkeziyetçilikten uzaklaşma biçiminde gösterdi. Rusinow bu dönemde Yugoslav yöneticilerin Sovyetler'deki aşırı merkeziyetçiliğe büyük tepki duyduklarını ve Marksist klasikleri yeniden gözden geçirerek "Yugoslav sosyalizmi" denilen bir sistem oluşturduklarını yazıyor²³ Cumhuriyetler, bir bakıma soyut ve kullanılması uygulamada olanaklı olmayan kendi geleceğini belirleme ilkesini kaybetmekle birlikte, onun yerinc daha küçük ama somut bazı haklar elde etmişlerdi.

Merkeziyetçilik ve bürokratizmden uzaklaşma girişimlerine karşın bu yıllar bir "Yugoslav ulusu" oluşturma girişiminin de yaşandığı bir dönem oldu. Bu girişim temelini cumhuriyetlerin giderek birbirlerinden soyutlanmaya başladıkları yolundaki yakınmadan aldı. Özellikle eğitim ve kültür alanında cumhuriyetler neredeyse tamamen bağımsız ve doğal olarak birbirlerinden kopuk hareket ediyorlardı. Örneğin, her cumhuriyette ayrı olarak basılan ders kitaplarının bazan birbirini yadsıdığı ve fazla ulusçu temalar içerdiği belirtiliyor, ayrıca tarih yazımında ulusçu bir tutum izlendiğine dikkat çekiliyordu. Yine, cumhuriyetlerin diğer cumhuriyetlerde yaşanan olaylara ilgi göstermemeleri eleştiriliyordu²⁴. Bu konudaki çabaların doruk noktası, 1954'te Sırp, Hırvat ve Karadağ dillerinin aynı olduğunun ilan edilmesi ve ortak bir sözlüğün hazırlanması oldu.²⁵

Tahmin edilebileceği gibi, bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. İlk olarak, Yugoslav yöneticilerin, "Yugoslav ulusu" değil, "sosyalist bir Yugoslavizm" bilinci oluşturulacağı ve ulusal özelliklerin korunmasına devam edileceği yolundaki açıklamalarına karşın, bu politika doğrudan iki savaş arası dönemdeki uygulamaları çağırıyordu. O dönemde de Belgrad yönetimi ülkenin adını Yugoslavya olarak değiştirmiş ve Yugoslavizm adı altında Sırplaştırma politikası uygulamıştı.

İkinci olarak, bu olayın, ulusal sorun konusunda Yugoslav iç politikası üzerindeki etkisi, ulusların daha milliyetçi tepkiler vermelerine yol açmasıdır. Bundan en çok etkilenenlerin başında da Hırvatlar geliyordu. Bir grup Hırvat öğretim üyesi bir süre sonra bir bildiri yayınlayarak Sırpça ve Hırvatçanın ayrı diller olduğunu duyurdular. Alttan gelen baskılar sonucu Hırvat yönetimi de bu yönde bir karar almak zorunda kaldı. 1960'larda ise bu politika tamamen terkedildi.

1950'ler gibi erken sayılabilecek bir tarihten itibaren parti içinde bile, ulusçu eğilimler taşıdıkları gerekçesiyle bir çok üye eleştirilmeye başlanmıştı. Yugoslav ulusu yaratma girişiminin olumsuz etkileri ve cumhuriyetlerin yine 1950'lerin sonlarından itibaren ekonomik gelişme ve bölüşüme yönelik hoşnutsuzlukları ulusçuluğun gelişmesini hızlandıran etkenler olmuştu. 1953 değişimine rağmen yeni gelişmelere cevap veremeyen ilk anayasanın yerini ise 1963 Anayasası aldı. Burada Yugoslavya "gönüllü olarak birleşmiş ve eşit halklardan oluşan bir federasyon" olarak tanımlanıyordu. Bu Anayasanın bir başka önemli yanı da az gelişmiş bölgelere ekonomik

²³ Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment: 1948-1974*, London, C. Hurst and Co., 1977, s. 50-58.

²⁴ Shoup, *op. cit.*, s. 190-192.

²⁵ Burks, *op. cit.*, s. 404.

ve sosyal yardımı öngörmesiydi. Yugoslav yöneticiler, bölgesel gelişme farklılıklarının yaratacağı sorunları daha o zamandan tahmin edip önlemler almaya çalışmalarına karşın, daha ileride değinilecek nedenler yüzünden başarılı olamadılar.

1963 Anayasası cumhuriyetlere kendini belirleme hakkını yeniden tanıırken, YKP'nin bir yıl sonraki Sekizinci Kongresi'nde cumhuriyetlerin konumunda bir değişiklik daha oldu. Burada alınan kararla cumhuriyetlerdeki partilerin yetkileri artırılmıştı. Örneğin, cumhuriyetlerdeki parti kongreleri, YKP den önce toplanıp, YKP ile uyum içinde sosyalist cumhuriyetlerin Komünistler Partilerinin politika, görev ve konumlarını belirleme hakkına sahip oluyordu.

Giriştiği atılımlara ve özyönetim gibi yeniliklere rağmen, ülke ekonomik açıdan sıkıntıdan kurtulamayınca, Yugoslav yöneticiler 1965'te "pazar sosyalizmi" olarak adlandırılan ve ekonomide liberalleşmeyi öngören bir seri reform yapmak zorunda kaldılar. Bu olayın Yugoslavya'da ulusçuluğun gelişiminde iki yönlü etkisi oldu. Öncelikle, Yugoslavya'da ekonomide liberalleşme bir yandan küçük işletmelerin kurulmasına ve yabancı sermayenin gelmesine izin verme gibi uygulamalar anlamına gelirken, öte yandan da merkeziyetçilikten uzaklaşma anlamına geliyordu. Bu da cumhuriyetlerin hem siyasal hem de ekonomik alandaki yetkilerinde bir artışa yol açıyordu.

1965 reformlarının dolaylı bir başka sonucu da, Sırbistan Komünistler Birliği'nin lideri ve gizli polis şefi Alexander Rankoviç'in tasfiyesidir. Cumhuriyetlerin yetkilerinin artmasına sürekli karşı çıkan, gizli polis ve parti organlarını yeni ekonomik reformların uygulanmasını önlemek için kullanan Rankoviç sonunda 1966'da bu görevden alındı.²⁶ Tito'nun kuşkusuz önde gelen liderlik konumu yanında ve ödün vermeyen enternasyonalizmine karşın Hırvat olması, Sloven Kardelj ve Sırp Rankoviç ile birlikte bir denge oluşturuyordu. Dolayısıyla, Rankoviç'in görevden alınması Sırp ulusal gurununun kırılmasına ve bu dengenin bozulmasına yol açtı. Rankoviç'in görevini sürdürmesi durumunda ulusçu eğilimlerin, daha doğrusu Sırp ulusçuluğunun bu kez Rankoviç tarafından ne ölçüde gelişebileceğini kestirmek mümkün değildir. Bir zamanlar Kardelj'in de dediği gibi, Yugoslavya gibi çok uluslu bir ülkede hemen hemen bütün sorunlar ulusçu bir nitelik kazanmaktadır.²⁷

Rankoviç'in tasfiyesinden sonra, merkeziyetsizlik giderek artmaya başladı. Artık Yugoslav Komünistler Birliği de, cumhuriyetlerdeki partilere daha fazla yetkiler tanımaya başladı. Dahası, 1964'teki Parti kongresi kararları uyarınca cumhuriyet kongrelerinin Merkezi YKB kongresine önceliği kabul edilmişti. Onunla uyum içinde Yani, cumhuriyetlerdeki parti kongreleri YKB'den önce toplanıp, kendi cumhuriyetlerindeki politika, görev ve konumlarını belirleme yetkisini elde ediyordu. Bu da Yugoslav Komünistler Birliği'nin artık ulusal düzeyde farklılık kazanması anlamına geliyordu.

1967 Anayasa değişikliği ile merkeziyetsizleşme süreci yolunda bir adım daha atılmış ve cumhuriyetlere, yasama yetkisi ve yatırım alanlarında da yeni haklar tanınmıştı. Bu dönemde girişilen merkeziyetsizleştirme çabaları, bir ölçüde geçmişte uygulanan Yugoslav ulusu yaratma politikasının yarattığı olumsuz izlenimi silme

²⁶Shoup, op. cit., s. 212.

²⁷Edvard Kardelj, op. cit., s. 68.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

amacını taşıyor olabilir. Dikkati çeken bir nokta merkezi yetkilerin hem yönetim hem de parti düzeyinde birbirine paralel bir şekilde azaltılmasıydı. Yugoslav yöneticileri, ulusal sorun konusunda Leninist çizgiyi izleyerek, federasyonu oluşturan uluslara daha fazla hak ve yetkiler sağlayarak ulusçuluğun gelişmesini önlemeye çalışıyorlardı. Ancak, bu ülkenin özel koşullarında tüm cumhuriyetlere, kendini belirleme hakkı da dahil geniş yetkiler yaratılması Sırpı rahatsız ediyordu. Öte yandan, merkezi yönetimi güçlendirecek her girişim de, tarihsel nedenlerden dolayı, başta Hırvatlar olmak üzere diğer cumhuriyetlerin tepkisini çekiyordu.

Ekonomik reformlar uyarınca yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilmesi sonucu rekabete dayanamayan bazı işletmelerin kapanması ve bunun yarattığı işsizlik ve toplumsal huzursuzluk, 1968'de Avrupayı saran öğrenci olayları ile de birleşince yeni bir bunalıma dönüştü. Bu bunalım da sonuçta ulusçu bir niteliğe büründü. Öğrenci hareketini ezen Hırvatistan Partisi, öğrencileri Rankoviç'in kışkırttığını ileri sürmüştü.²⁸ Ancak Hırvat önderliği, bir yandan da uzun bir süredir ulusçu eğilimleri beslemekte, en azından önlemek için hiç bir girişimde bulunmamaktaydı. Aynı tarihlerde Hırvat yöneticiler partinin ve devlet aygıtının daha da demokratikleştirilmesini ve cumhuriyetlerin elde ettiği gelirlere federal denetimin kaldırılmasını istiyorlardı.²⁹

Bu cumhuriyette ulusçuluğun yükselmesi Yugoslav Komünistler Birliği'nde artan oranda rahatsızlık yaratınca, büyük bir olasılıkla bu organın isteği üzerine, Aralık 1971'de Hırvatistan Komünistler Birliği içinde bir komisyon kurularak ulusçuluğun bu Parti kademelerinde yükselişinin nedenlerini araştırması istendi. Komisyon hazırladığı raporda, önce genç olarak ulusçuluğun tüm ülkede yükselişinin nedenlerini inceledikten sonra, bu cumhuriyet özelinde meydana gelen olaylardan ve ulusçu gelişimden Hırvatistan KB'de üst düzey görevlerde bulunan bazı Merkez Komite üyelerini sorumlu buldu. Gerçi Hırvat KB'nin merkeziyetçi eğilimlere karşı gösterdiği direniş övgüyle karşılanıyordu ama Hırvat yöneticilerinin hatası bunu bürokratik merkeziyetçilik kadar tehlikeli olan ulusçu bir konumdan yapmalarıydı.³⁰

Merkezi devlet aygıtının zayıflatılması ve yetkilerin cumhuriyetler ve özerk bölgelere kaydırılması süreci 1971'deki anayasa değişiklikleriyle devam etti. Yugoslavya'daki hemen her ideolojik ve politik değişimin ardındaki isim olan Edvard Kardelj, büyük çoğunluğu kendi elinden çıkmış olan değişikliklerin nedenini şöyle açıklıyor. Ona göre, bir defa hızla gelişmekte olan bir ülke için anayasalar kısa sürede varolan duruma ayak uyduramaz hale geliyorlar. Bunun yanında, merkeziyetsizleşme, devletin gücünün azaltılması, ekonomide reformlara gidilmesi gibi uygulamalar aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Bu yoldaki çabalar 1963 Anayasasıyla başlamış ve 1965 reformlarıyla sürmüştür. Kardelj, eski sistemin bürokratik merkeziyetçiliğe ve büyük devlet hegemonyasına yol açtığını belirtmektedir. Kendi deyimiyle "devlet sermayesinin" merkezde toplanıp dağıtılması, bir yandan merkezi güçlendirirken öte yandan cumhuriyetler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, cumhuriyet düzeyinde

²⁸ Davis, *op. cit.*, s. 190-191.

²⁹ Rusinow, *op. cit.*, s. 248.

³⁰ "Report on the Situation in the League of Communists of Croatia with Regard to the Outbreak of Nationalism within its Ranks," *Socialist Thought and Practice*, no 49 (August-December 1972), s. 73-95.

alınan kararlar, federal düzeyde alınanlara göre daha kolaylıkla kabul edilip uygulanabilmektedir.³¹

1971 değişiklikleri dış politika, ulusal savunma, bütüncül bir Yugoslav pazarı yaratılması için önlem alınması, ortak dış ticaret politikası gibi alanlar dışında bütün yetkileri cumhuriyetlere veriyordu. Daha sonra 1974 Anayasasında da yer alacak bu değişiklikler Yugoslavya'ya, oldukça gevşek bir federasyon durumuna getiriyordu.

Bu gelişmeler iki savaş aras. dönemden kalma Sırp egemenliğini önleme, Sovyet benzeri bir aşırı merkeziyetçi sisteme dönüşmeme, bürokratizmi engelleme gibi kaygıların sonucu olarak ortaya çıkarken, bu kez de ulusçuluğun yükselmesi için uygun ortam yaratmış oluyordu. Anayasa değişiklikleri için Brioni'de yapılan toplantının daha başında Sırlar ve Hırvatlar anlaşmazlık içine düşmüşler, Sırlar bunun Yugoslavya'nın sonunu hazırlayacağını ileri sürerlerken, Hırvatlar daha fazla özerklik istemişler ve Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin Hırvatların- Sırların ve diğer azınlıkların da - "ulusal devlet" olarak tanınmasını istemişlerdi.³²

Bölgesel parti ve hükümet organlarının giderek özerkleşmesi ve yetkilerini arttırması sonucu, bunların merkez tarafından görevden alınma tehlikesi de ortadan kalkıyordu. Ülkedeki genel demokratikleşme sonucu basının yöneticileri eleştirmesi ve kamuoyu oluşturması yöneticileri, halkı yanlarına çekecek politikalar izlemeye itti. Bu noktada en etkili araç olarak da ulusçuluğun belirdiği anlaşılmaktadır. Yerel önderler artık kamuoyuna sempatik göründükçe ve destek sağladıkça, merkezle ve diğer cumhuriyetlerle girdikleri ilişkilerde kendilerini daha güçlü hissediyorlardı. Tito'nun, tüm ülkedeki Komünist Parti üyelerinin Yugoslav uluslarını kaynaştırıcı bir işlev görmeleri gerektiği yolundaki çağırısının tam tersi bir süreç işlemeye başladı ve bölgesel önderlerin kendi "ulusal çıkarlarını" merkeze ve diğer cumhuriyetlere karşı koruyan lider haline dönüşmelerini önleyemedi.

Cumhuriyetlerin giderek özerkleşmelerinin de ötesinde gelişen ulusçulukla birlikte ayrı birer devlet gibi davranmaya başlamaları sonucu, önlemler alma zorunluluğunu hisseden Tito ve Yugoslav KB üst yönetimi 1972 yılında cumhuriyetlerdeki Parti organlarına yönelik bir mektup yayınladı. Burada, Partinin yeniden merkezileşip ve disipline edilerek ülkenin siyasal ve ekonomik yaşama etkili denetimini yeniden kurması isteniyordu. Tito Zagreb'de yayımlanan bir gazeteğe verdiği demeçte, bunun Stalinizmin kurulması anlamına gelmediğini, ancak sosyalist gelişmenin engellenmeye çalışıldığı koşullarda zorunlu olduğunu söylüyordu.³³

Burada bir nokta hemen göze çarpıyor. Tito ve diğer önde gelen yöneticiler, bir yandan anayasal düzenlemelerle federasyona gevşetip cumhuriyetlerin özerkliklerini arttırırken, öte yandan, izledikleri bu politikayla cumhuriyetlerin fazlıca

³¹Edvard Kardelj, "Report on the Amendments to the Constitution, Submitted to the Meeting of the Presidency of the LCY," *Socialist Thought and Practice*, no 42 (January-March 1971), s. 3-48.

³²Rusinow, *op. cit.*, s. 284-285.

³³Josip Broz Tito, "We Must Have a Vanguard and United Party," *Socialist Thought and Practice*, (8 Ekim 1972 tarihli Vjesnik gazetesinden), no. 49 (August-December 1972), s. 5.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

bağımsızlaşmalarından ve ulusçuluğun yükselmesinden endişeye düşüp, Partiyi güçlendirerek ülkedeki denetimi daha sıkıca elde tutmaya çalışıyorlardı. Fakat bu yöntem hiçbir şekilde başarılı olmadı. Bir defa cumhuriyet ve özerk bölgelerdeki parti organları yıllardır içten içe gelişen ulusçuluğa karşı hiç de bağışık değildiler. Bunun yanında parti üst organlarının tek sorunu ulusçuluğun gelişmesi de değildi. Daha önce sözü geçen mülakatta Tito, Parti içinde giderek zenginleşenlere karşı ne yapılması gerektiğine ilişkin bir soru ile karşılaşılıyor ve kendisi de bunların varlığını yadsımayıp bu tür üyelerin partiden atılmaları gerektiğini söylüyordu.³⁴

Şubat 1974'de yürürlüğe giren yeni Anayasa ile Partinin gücü arttırılmaya çalışılmakla beraber, daha önceki değişikliklerle birlikte cumhuriyetlerin özerkleşmesi süreci devam etti.³⁵ Yeni Anayasa cumhuriyetlerin, hak ve yetkilerini, kendini belirleme hakkı da dahil olmak üzere, öylesine ayrıntılı ve kapsamlı olarak belirliyordu ki, Federasyon'un aradaki bağlantıyı sağlayan bir organ olmanın ötesinde bir işlevi kalmamıştı. Böylece, cumhuriyetler anayasal açıdan ayrı bir birim olma ve bu yönde davranma hakkını elde etmiş oluyorlardı. Özellikle de ekonomik açıdan giderek birbirlerinden kopuyorlar ve kendi iç pazarlarını oluşturuyorlardı. Bu yüzden Anayasa'da "Yugoslav pazarının bütünlüğünden" söz ediliyor ve pazar birliğinin sağlanması için çaba gösterilmesi isteniyordu.³⁶ Bu Anayasa'nın daha sonraki yıllarda özellikle Sırp ulusçuluğunu körükleyen bir yönü, Sırbistan içindeki Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin hak ve yetkilerini arttırmasıdır. Bunlardan en önemlisi, özerk bölgelerin kendilerini ilgilendiren konularda alınacak kararlarda veto yetkisine sahip olmalarıydı. Kendini belirleme hakkı dışında bu özerk bölgeler neredeyse diğer cumhuriyetlerle aynı düzeye gelmişlerdi. Sırp'lar bu düzenlemeyi kendi cumhuriyetlerini zayıflatma şeklinde değerlendirerek (bu bir ölçüde doğrudu) 1980'lerde 1974 Anayasasını asıl hedeflerinden biri haline getirdiler.

Tito'nun, cumhuriyetleri özerkleştirme ve Partiyi güçlendirmeye dayalı politikası, öldüğü yıl olan 1980'e gelindiğinde başarılı olmamış, cumhuriyetlerle birlikte yerel Parti örgütleri de merkezden kopmuşlar, hatta YKB'den gelen kararları bile uygulamamışlardı.³⁷ Böylece, 1980'lerde Yugoslavya'da koşullar ulusçuluğun gelişmesi için giderek elverişli hale gelirken, 1979'da Kardelj'in bir yıl sonra da Tito'nun ölmesi Partizan kuşağının da sonunu simgeliyordu. Batılı uzmanlar Tito'nun ölümüyle Yugoslavya'nın hemen bir kargaşa içine gireceği beklentisindeydiler.³⁸ Bu noktada gözden kaçan bir noktaya işaret etmekte yarar var. Gerçi Tito ülkede büyük bir saygınlığa sahipti ama, çıkan sorunlara, 1971-72 Hırvatistan olaylarında olduğu gibi, Tito sert önlemlerle müdahale ederken, Kardelj uzun vadeli düzenlemelerin yaratıcısı olarak sistemin sürekliliğinde önemli rol oynuyordu. Dolayısıyla, onun ölümü sistemin sürekliliğini sağlayacak yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olanağını ortadan kaldırdı.

³⁴Ibid., s. 6-7.

³⁵"Constitutional System of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia", *Yugoslav Survey*, vol. 15, no. 3 (August 1974).

³⁶Ibid., s. 97-99.

³⁷Rusinow., *op.cit.*, s. 322-323.

³⁸ Philip Petersen, ed., *Soviet policy in Post-Tito Balkans*, Studies, in Communist Affairs, 1979.

ILHAN UZGEL

Kardelj ve Tito'nun 1980'in başında bıraktıkları Yugoslavya'da ulusal sorun çözülmek bir yana, tersine cumhuriyetlerden özerk bölgelere, parti kademelerinden halka kadar daha da yayılmış ve derinleşmişti. 1981'deki nüfus sayımında halkın yalnızca % 5'inin kendisini Yugoslav olarak nitelmesi bunun bir göstergesidir.³⁹ Ancak, geçmişten gelen yapı modelin daha bir süre varlığını sürdürmesini sağlamış ve ulusçuluğun çok açık bir biçimde yüzeye çıkmasını engellemiştir.

Tito sonrası Yugoslavya'da ilk ulusçu çuşına Kosova'daki Arnavutların cumhuriyet statüsü kazanmak için 1981'de ayaklanmalarıyla ortaya çıktı.⁴⁰ Slovenya ve Hırvatistan'ın Arnavutları, Karadağ'ın Sırbistan'ı desteklemesi üzerine Yugoslavya'da ilk kez uluslar açık bir biçimde karşı karşıya geldiler. Ulusçuluğun yükselmesine yol açan bir başka olay Mayıs 1986'da Sırp şovenisti Slobodan Miloseviç'in Sırbistan KB'nin başına geçmesidir. Siyasal programını, özerk bölgeler üzerinde Sırbistan'ın egemenliğini yeniden kurmak, 1974 Anayasasını kaldırmak, ve Yugoslavya'yı Sırbistan'ın egemenliği altında yeniden birleştirmek olarak açıklayan Miloseviç iç savaşa giden yolda önemli rol oynadı.⁴¹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürdürülen mücadele sonucu kurulan ve savaş sonrası koşullarda Sovyetler'den gelen baskılara boyun eğmeyerek hem içte hem dışta farklı bir çizgi izleyen Yugoslavya, Tito, Kardelj ve diğerlerinin bütün çaba ve uğraşlarına rağmen 1990'ların başında dağılma noktasına geldi. İçerdiği bütün demokratik öğelere ve ulusal sorun konusundaki ılımlı tavrına karşın Yugoslav sistemi belli bir noktada tıkanarak ulusçuluğa yenik düştü. Yugoslav önderler, Lenin'in büyük ulusun ulusçuluğunu önleme konusundaki görüşleri doğrultusunda, Sırların ülkede egemen olmalarını engellediler. Bu tutum da Sırların tepkisine yol açarak Sırp ulusçuluğunu körükledi. Yugoslav sistemi, Sırlar tarafından Hırvat Tito ve Sloven Kardelj'in kendilerini zayıflatma projesinden ibaret olarak görüldü. "Zayıf Sırbistan, güçlü Yugoslavya" olarak formüle edilen bu yaklaşım, günümüzdeki intikamcı Eüyük Sırp ulusçuluğunun güçlenmesini hızlandırdı. Dolayısıyla, 1980'lerde Miloseviç'in Sırların desteğini alarak yükselmesi bu açıdan bakıldığında şaşırıcı olmamaktadır. Öte yandan ilk başlarda özerk olma, giderek ayrılma eğilimli Sloven ve Hırvat ulusçuluğu da aslında bütün savaş sonrası Yugoslavya tarihinin bir parçası olmuştur.

Buraya kadar yapılan inceleme bu ülkenin ulusal sorun konusunda günümüze dek izlediği yolun genel bir değerlendirmesini içermektedir. Temel özelliği merkezizetsizlik, Sırp egemenliğini önleme ve uluslara geniş özgürlükler sağlamak olan bu model, ulusçuluğun gelişmesini önleyemedi ve bu ulusların birbirlerine duydukları güvensizlik ve yer yer düşmanlıkların ortadan kalkmasını engelleyemedi. Şimdi bu ülkede 45 yıl boyunca uygulanan sosyalizme rağmen ulusçuluğun gelişmesinin neden önlenemediği ele alınacaktır.

³⁹ Koça Joçiç, *Nationalities in Yugoslavia*, Beograd, Studies, 1982, s. 6.

⁴⁰ Kosova sorunun kapsamlı bir değerlendirmesi için bak. Branka Magas, "Yugoslavia: The Spectre of Balkanization," *New Left Review*, no. 174 (March-April 1989).

⁴¹ Sabrina Ramet, "Serbia's Slobodan Miloseviç: A Profile," *Orbis*, Vol. 35, no. 5 (Winter 1991), s. 93.

SOSYALİZMDEN ULUŞÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUŞÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

4. Yugoslav Modelinin Çöküşü

Daha önce de değinildiği gibi, kurulduğundan bu yana ulusçuluk Yugoslav siyasal yaşamının ayrılmaz bir parçasıydı. Gerçi resmi açıklamalara göre ulusal sorun çözülmüştü, ancak bu hukuksal düzlemde sağlanan bir çözümdü. Gerçekten de yeni kurulan devlette, Yugoslav halkların varlıkları kabul edilirken, o zamana dek hiçbir ülke tarafından varlıkları tanınmamış olan Makedonlar da kurucu cumhuriyetlerden biri olarak federasyonda yerlerini almışlardı. Dahası, Bosna'daki Müslümanlar ilk başlarda olmasa bile, 1960'larda ayrı bir ulus olarak kabul edildiler. Bununla birlikte Yugoslavya'daki ulusların ve ulusal azınlıkların varlıklarının tanınması ve kendini belirleme hakkı da dahil haklar verilmesi, ulusçuluğun giderek azalmasını sağlamamış, tersine gelişmesine yol açmıştı. Gerek Yugoslav yetkililer, gerek resmi nitelikli bazı belgeler, gerekse de bu konuyla ilgili olarak çalışmalar yapan Yugoslav yazarlar ülkede ulusçuluğun varlığını kabul etmektedirler.⁴²

Ulusal sorun konusuna ilişkin hemen tüm Yugoslav kaynakları ülkedeki ulusçuluğun varlığını kabul etmenin ötesinde, bunun nedenlerini de bulmaya çalışmışlardır. Ulusçuluğun kökeni olarak genellikle şu üç neden üzerinde durulmaktadır. 1) Klasik burjuva ulusçuluğunun kalıntıları; 2) Devlet tekeline dayanan, siyasal-ideolojik yönelimi büyük-devlet hegemonyası olan bürokratik merkezîyetçilik; 3) Yugoslavya'daki ekonomik gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar.

Kapitalist üretim ilişkilerinin yerini sosyalizmin almasıyla birlikte ulusçuluğun hemen ortadan kalkmayacağı ve izlerinin daha bir süre varlığını sürdüreceği bilinmektedir. Aradaki bir geçiş döneminin varlığını Kardelj'in kendisi de kabul etmişti. Ne var ki, 1980'lere geldiğimizde Yugoslav yazarlar hala burjuva ulusçuluğunun izlerinden söz etmektedirler. Yugoslavya ya da genel olarak Balkanlar (Yunanistan'daki ticaret burjuvazisinin dışında) burjuvazinin hiçbir zaman güçlü olmadığı bir bölgeydi. Avrupa'nın Batısında gelişen ulusçuluk, burada küçük burjuva aydınların öncülüğünde ve arkalarında az sayıdaki işçi ile geniş köylü kitlesine dayalı olarak yayıldı. Yugoslav ölçüğünde de Sırp ulusçuluğu dışında diğer ulusların, ulusçu duyguları tamini edilmedi ve bu uluslar kendi bağımsız siyasal örgütlenmelerini gerçekleştiremediler. Yabancı egemenliğine karşı ilk ayaklanmalarını 1804'te gerçekleştiren, bu tarihlerden itibaren ulusal bilinçlerini geliştiren ve iki savaş arası dönemde kendilerinin egemen oldukları bir devlet kuran Sırp lar yanında, kapitalizmin en fazla geliştiği kuzey bölgesindeki Sloven ve Hırvatlar hiçbir zaman ulusal devlet kurma olanağı bulamadılar. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende Sırp lar kendi egemenliklerindeki Yugoslavya'ya dönmeyi düşlerken, Sloven ve Hırvatlar bağımsız ulusal devletlerini kurma arzusunu taşıdılar. Daha 19. yüzyılda Sırp ulusal ideolojisi birleştirici bir özellik taşıırken, Sloven ve Hırvatlar siyasal deneyimlerini Habsburglardan kurtulma, yani ayrılıkçı bir ulusçuluk üzerine kurdular.⁴³ Bunun izleri bugün, Yugoslavya bir iç savaş yaşadığı sırada, Sloven ve Hırvat ayrılıkçılığı ile Sırbistan'ın birleşme, ama kendi egemenliği altında birleşme,

⁴²Örneğin yugoslav Komünistler Birliği'nin 3. Konferansında ulusçuluğun, gençliğin bazı kesimleri arasında yayıldığı belirtiliyor. "Resolution of the Third Conference of the League of Communists of Yugoslavia," *Socialist Thought and Practice*, no. 50 (January-February 1973), s. 119-121.

⁴³George Schöpflin, "Nationality in the Fabric of Yugoslav Politics," *Survey*, vol. 25, no. 3 (Summer 1980), s. 5-6.

için verdiği mücadelede açıkça görülebilmektedir. Geçmişte bu konu üzerinde de duran Kardelj, burjuva ulusçuluğunun kalıntılarının, büyük devlet bürokratik merkeziyetçiliğine olumsuz bir tepki biçiminde ortaya çıktığını belirtmektedir.⁴⁴ Yugoslav sisteminin en önde gelen özelliklerinden biri, merkeziyetçiliğe ve bürokratizme karşı oluşudur. Ancak, gerek sistemin kuramsal temellerini oluşturanların ve gerekse de Parti ve yönetim düzeyinde alınan resmi kararlarda bu öğenin sık sık vurgulanmasına karşın, Yugoslavya'da bu her iki olgu, özellikle de ikincisi etkili bir biçimde varlığını sürdürüyordu. Yugoslavların en çok çekindikleri durum ise, bürokratik-merkeziyetçilik olarak tanımladıkları, merkezdeki belli bir yönetici kastın güçlenmesi ve ülke yönetiminde ağırlık kazanmasıydı. Böyle bir gelişme, sıkça eleştirdikleri Stalinist sisteme dönüş olacak ve Yugoslav deneyiminin özgünlüğünü ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, bu ülkenin özel koşullarında merkezin güçlenmesi Sırbistan SC'nin egemen unsur haline gelmesiyle eş anlamlıydı ki, bu bütün sistemin dağılmasına yol açabilirdi.

Bürokratik-merkeziyetçiliğin bir türlü ortadan kalkmaması sonucu, 1970 yılında bir grup uzmana hazırlatılan ve "Çağdaş Sosyalizmde Sınıf ve Ulus Arasındaki İlişkiler" başlığını taşıyan raporda, bürokratizmin kökeni ve etkisi şöyle açıklanıyor: Kapitalizmin modernleşmeyi yeterince sağlayamadığı yerlerde meydana gelen sosyalist devrimler sonrasında, işçi sınıfının görece olarak zayıf olması nedeniyle, ilk başlarda, onun işlevini, yetkili temsilcisi olarak görülen devlet, yani ekonomik ve siyasal bürokrasi yüklenmektedir. Üretim ilişkileri üzerinde kurulan bu devlet ya da grup tekeli sonucu, yöneticiler giderek işçi sınıfından kopar ve hatta kendi bürokratik çıkarları için onların çıkarlarına bile karşı koyarlar. Marksizmin kurucularının öngördüklerinin tersine, devlet ortadan kalkacağı yerde, daha da güçlenir. Bu koşullar altında bürokratlar kendi güçlerini arttırmaya çalışan yönetici bir kesime dönüşürler. Sonuçta bu kesim, yönetici konumunu korumak için ulusları birbirine karşı kullanır, enternasyonalizmi önleyerek ulusları birbirinden uzaklaştırır ve böylelikle ulusçuluğu artırır. Dolayısıyla, ulusçulukla, ister birleştirici, ister ayrılıkçı olsun, asıl toplumsal kaynağı ortadan kaldırılarak mücadele edilebilir. Bu toplumsal kaynak da bürokratik güçler ve onun ilişkide bulunduğu çevrelerdir.⁴⁵

Görüldüğü gibi, Yugoslav uzmanlar ulusçuluğun kaynağını bürokraside görmektedirler. Aynı görüş diğer bazı Yugoslav yazarlar tarafından da paylaşılmaktadır.⁴⁶ Fakat bu noktada sorun karmaşıklaşmaktadır. Bir yandan merkezi bürokrasinin güçlenmesinden korkulurken, öte yandan, bazı yetkilerin cumhuriyetlere kaydırılmasıyla, buradaki bürokratlar güçlenmektedir. Yugoslav sistemi burada bir ikileme karşılaşmıştır. Bürokratik merkeziyetçiliğin, devletin güçlenmesine ve Sırp öğesinin ön plana çıkmasına neden olabileceği, bunun da tepki olarak ulusçuluğa yol açacağı yerinde bir açıklama olarak görünmektedir. Yugoslav yöneticilerin böyle bir durumdan kaçınmak için epey çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki, diğer seçenek gibi görünen, cumhuriyetlerin güçlenmesi de, bir tepki ulusçuluğu olarak olmasa bile, bu kez

⁴⁴Kardelj, *op. cit.*, s. 43.

⁴⁵Stipe Suvar, V. Mimica ve A. Dujic, "The Relationship Between Class and National Factors in Contemporary Socialism," *Socialist Thought and Practice*, no. 39 (April-June 1970), s. 77-87.

⁴⁶Kiro H. Vasilev, "Nationalism," *Socialist Thought and Practice*, vol. XXII, no. 9 (September 1982), s. 27 ve Dusan Dragosavac, "The Historical Topicality of the National Issue," *Socialist Thought and Practice* vol. XXIV, no. 3 (March 1984), s. 26-27.

SOSYALİZMDEN ULUŞÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUŞÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

cumhuriyetlerin ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan ayrı birimlere dönüşmelerine neden olmuştur. Bu yüzden, Kardelj, bu iki "kötü"den daha az kötü olanını tercih ederek, yine de federal düzeydeki merkeziyetçiliği tamamen dışlamıştır. Geçici bir dönem için yetkiler cumhuriyetlere kayabilir, ancak asıl amaç özyönetimi geliştirerek (iç) sınırlar ötesi bir hale getirmek ve işçi sınıfı arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktır.⁴⁷

Ancak, merkezi devlet bürokratismi gibi, cumhuriyet düzeyindeki bürokratiye de karşı çıkılması yolundaki çağrı ve girişimlere rağmen, sonuçta cumhuriyet düzeyindeki bürokratiizm ve onun beslediği ulusçuluk ağır basmıştır. Bunda da, yerel Komünist Partiler önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Kardelj, 8. Parti Kongresi için hazırladığı raporda, komünistlerin, ulusçuluğun gelişmesine izin vermekle kalmayıp aynı zamanda onun aracı da olduklarını belirtmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla, paradoksal bir biçimde, ülkede sosyalizmin yerleşmesi yolunda çalışmaları beklenenlerin, ulusçuluğu yaydığı bir ülkede halkların girdikleri ilk büyük siyasal ve ekonomik bunalımda kanlı bir çatışmaya tutuşmaları çok da şaşırtıcı olmamaktadır.

Ancak şaşırtıcı olan bir başka nokta, 1970'lerde Yugoslavların resmen dile getirdikleri ve sistemi temelinden tehdit eder nitelikte gördükleri bürokratiizm konusundaki görüşleri, bazı değişiklikler dışında, Milovan Cilas'ın 1950'lerde söylemesi yüzünden ağır hapis cezasına çarptırılmış olmasıdır. Cilas, komünist sistemlerin temel özellikleri olarak, özel bir tabakada örgütlenmiş olan bir bürokrasinin halka egemen olmasını göstermektedir. Bu bürokrasinin çekirdeğini de parti bürokrasisi oluşturmaktadır.⁴⁹

Tüm Yugoslav sistemini sert bir biçimde eleştiren Cilas, "yeni sınıf" dediği bürokrasinin, tek bir partiden doğması ve ekonomik ve toplumsal açıdan güçlü olmaması nedeniyle sıkı bir örgütlenmeye gittiğini ileri sürmüştür. Cilas bu arada ulusal sorun ile "yeni sınıf" arasındaki ilişkiye değinmiş ve ulusal bürokrasilerin varlığına itiraz ederek, aslında bunların ulusçuluğu vurgulamasını, iktidarlarını güçlendirmenin bir aracı olduğunu yazmıştır.⁵⁰

Ne 1950'lerde, ne de 1980'lerde yerel yöneticilerin ulusçuluk konusundaki samimiyetlerinden emin olmamız olanaklı değildir. Özellikle 1990'lardaki siyasal ortamın ortaya çıkardığı koşullar içinde bu yöneticilerin ve parti üst kademelerinde görev alanların sosyalizme ya da ulusçuluğa olan inanç ya da eğilimlerini saptayabilmenin iyice güçleştiği söylenebilir. Bununla birlikte, Cilas'ın, ileri sürdüğü, ülkedeki tüm komünistlerin sıkı bir biçimde birbirlerine bağlandıkları iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Hem geçmişte hem de şimdi yerel komünist yöneticiler sürekli olarak birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır.

Yugoslav önderleri 1945'te ülkede yönetimi kurduklarında, iki savaş arası dönemdeki yönetimi, bölgesel gelişmişlik farkları yaratmak ya da bunu giderecek herhangi bir önlem almamakla suçlanmışlardır. Uzun yıllar boyunca, bu gelişmişlik

⁴⁷ Edvard Kardelj, "The Nation and International Relations," *Socialist Thought and Practice*, vol. XV, no. 7-8 (July-August 1975), s. 23.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 6.

⁴⁹ Milovan Djilas, *Yeni Sınıf*, çev. Sedat Umran, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1982, s. 58.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 77, 211.

farkının kendilerine daha önceki burjuva yönetimden miras kaldığını ileri sürdüler ve bu fark giderilmediği sürece uluslar arasındaki anlaşmazlıkların sona ermeyeceğini vurguladılar. Dahası planlamaya dayanan sosyalist bir ekonomik sistemin avantajını da kullanarak, bu eşitsizliği ortadan kaldırma ve böylece de ulusal sorunu oluşturan kaynaklardan birini daha yok etme iddiasıyla ortaya çıktılar. Gelişmişlik farklarının kalkması yalnızca ulusçuluğu önleyecek bir önlem olarak değil, ayrıca, sosyalizmin yerleşmesi için zorunlu olan ülkedeki genel ekonomik gelişmenin de bir önkoşulu olarak görülüyordu.

Gerçekten de Yugoslav yöneticilerin ulusal soruna ilişkin yaptıkları saptamalar genellikle doğruydü, ancak sorun yalnızca doğru teşhisler koymakla çözülemiyordu. 45 yıllık uygulama sonucunda ülkenin kuzeyi ile güneyi arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeyi kapanmadığı gibi daha da açıldı. Ayrıca, değil yalnızca böyle bir farkın varlığı bunun giderilmesi için alınan önlemler bile başlı başına ulusçuluğun gelişmesi için uygun ortam yaratıyordu.

Ekonomik ulusçuluğun temellerinden birini oluşturan gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için Yugoslav yönetimi öncelikle hem anayasal hem de Komünist Parti aracılığıyla bazı önlemler almayı öngördü. Örneğin, YKB'nin 10. Kongresi'nde, cumhuriyetler ve bölgeler arasında eşitlik sağlanmazsa anayasal eşitliğin anlamsız olacağı ve sözde kalacağı belirtilmektedir.⁵¹ Yugoslav Anayasası da cumhuriyetler ve özerk bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını, genelde ülkenin ekonomik gelişmesinin, Yugoslav pazarının oluşmasının ve anayasada belirlenen eşitliğin maddi temellerinin gerçekleşmesinin bir aracı ve koşulu olarak değerlendirmektedir.⁵²

İlk başlarda federal yönetim tarafından az gelişmiş bölgelere verilen krediler ve yardımlar, doğrudan merkez tarafından denetleniyor ve kullanım alanları merkez tarafından belirleniyordu. Ancak, 1953'ten itibaren siyasal yapıda merkezîyetçilikten uzaklaşma başladıktan sonra, bu fonların kullanılmasında cumhuriyet ve bölgelerin yetkileri artırıldı. Hatta, Yugoslav yazarlar zaman zaman fonların bu dağıtım biçiminin demokratik özelliğine değinerek bununla övünmektedirler.⁵³

Ne var ki, 1950'lerin sonuna gelindiğinde bu düzenleme beklenen sonucu vermemişti. Bunun üzerine YKB, federal yardım ve kredileri belli koşullara bağlama girişiminde bulundu. 1961-1965 yılları arasında ise bunlar geçici olarak kesildi. 1966'da yeni bir yöntem geliştirilerek yardımlara tekrar başlandı. Buna göre bir Federasyon Fonu kurularak az gelişmiş cumhuriyet ve özerk bölgelere ek kaynak sağlanması amacıyla kredi verilmesi öngörülürken, Federal Bütçe de hizmet sektörünü finanse edecek tamamlayıcı kaynaklar sağlayacaktı. Bunlardan Fon'dan sağlanan kaynaklar uygun ödeme koşullu

⁵¹"Tenth Congress of the League of Communists of Yugoslavia," *Socialist Thought and Practice*, vol. 14, no. 6-7 (1974), s. 180-181.

⁵²"Constitutional System of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia," *Yugoslav Survey*, vol. XV, no.3, (August 1974), s. 99.

⁵³Vucinich, *op. cit.*, s. 262; Mahmut Bakalı, "Development Policy of the Under-Developed Regions," *Socialist Thought and Practice*, vol. XVIII, no. 10 (1978), s. 29.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

kredilerden oluşurken, bütçeden sağlanan kaynaklar hibe olarak veriliyordu. Ayrıca, dış kredilerin kullanımında da belli öncelik tanınıyordu.⁵⁴

Ulusal sorunu çözdüğü ya da çözeceği iddiasında olan Yugoslav sistemi bir kez daha bir çıkmaz içinde kalıyordu. Cumhuriyetler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkının kendisi, Yugoslav önderlerinin de belirttiği gibi, karşılıklı güvensizliğe ve huzursuzluğa neden olurken, bu eşitsizliğin giderilmesine yönelik önlemler bir başka açıdan sorun yaratıyordu. Sonuçta, yine aynı noktaya varılmış, bu iki seçenek de ulusçuluğu besleyen kaynaklar olmuştur.

Öncelikle sorun, daha federal düzeyde fonların ve yardımların dağıtılması sırasında ortaya çıkmaktaydı. Belgrad Parlamentosunda altı cumhuriyet temsilcileri sermaye yatırımlarından daha fazla pay almak için yarışıyorlardı. Bu mücadele günümüze dek sürmüş, örneğin Hırvatistan'da 1971'de meydana gelen olaylardan sonra buradaki huzursuzluğu yatıştırmak için, bu bölgeden ihraç edilen ürünlerden %20'sinin ve turizmden sağlanan gelirin %45'inin doğrudan bu cumhuriyette kalması kabul edilmiştir.⁵⁵

Kuzeyin gelişmiş iki cumhuriyeti Slovenya ve Hırvatistan, kaynakların az gelişmiş bölgelerdeki verimli olmayan yatırımlarda harcanmasına sürekli olarak itiraz ettiler ve çalışkanlıkları yüzünden cezalandırıldıklarını ileri sürdüler. Gerçekten de altyapı, yetmişmiş çölemler, teknik birikim gibi avantajlar sayesinde ülkenin kuzeyine yapılan yatırımlar daha verimli sonuçlar veriyor ve böylece federal bütçeye de daha fazla katkıda bulunmalarını sağlıyordu. Fakat bu bölgelere yapılacak yatırımlar ekonominin kuralları açısından daha verimli ve bu bakımdan gerekli görünürken, uzun vadede bu tür bir ekonomik yapı ülkenin güneyini, zengin bölgelerin hammadde kaynağına ve mamül madde pazarına dönüştürmesine yol açıyordu.

Az gelişmiş bölgelere yardımda asıl sorun, buralarda yapılan yatırımlardan beklenen sonucun alınmamasıydı. 1960'a kadar bölgelere yapılan yardım daha çok altyapı alanına yönelikken, bundan sonra sanayileşme alanına kaydırılmıştır.⁵⁶ Ancak, kaynaklar, genel olarak, az gelişmiş cumhuriyetlere ve özerk bölgelere yapılan yardımların etkili bir biçimde kullanılmadığı, ekonomik açıdan verimli alanlar yerine gösterişe yönelik alanlarda harcandığını ve "siyasal fabrikalar" da denen üretkenliği az, prestiji yüksek görünen yatırımlarda kullanıldığını belirtmektedirler.⁵⁷

Cumhuriyetler arasındaki ekonomik ilişkiler, hemen her durumda ulusçuluğun oluşması ve gelişmesi için uygun bir ortam yaratıyordu. Yugoslavya'da bu konudaki sonu gelmeyen tartışmalardan biri, kuzey ile güney arasındaki eşitsizliğe ilişkindir. Daha önce de değinildiği gibi, Slovenya ve Hırvatistan kendi ürettikleri zenginliğin, ülkenin az gelişmiş bölgelerinde verimsiz yatırımlarda harcanmasına itiraz ederlerken, güneydeki az gelişmiş cumhuriyetler ve özerk bölgeler zengin yeraltı kaynaklarının bu cumhuriyetler tarafından sömürüldüğünü iddia etmektedirler. Rusinow, kimin kimi "sömürdüğünü" saptamanın güç olduğunu kabul etmekle birlikte, güneyin sanayileşmesinin, hem ucuz

⁵⁴ Bakalı, *ibid.*, s. 29.

⁵⁵ Schöpflin, *op. cit.*, s. 132.

⁵⁶ Bakalı, *op. cit.*, s. 30-31.

⁵⁷ Shoup, *op. cit.*, s.235; Vucinich, *op. cit.*, s. 262-263.

işgücü bulunması hem de doğal kaynakların zenginliği yüzünden daha rasyonel bir seçim olduğunu, oysa bunun yerine savaş sonrası dönemde hammadde fiyatlarının düşük tutularak bu bölgede yatırım için gerekli sermaye birikiminin sağlanamadığını yazmaktadır.⁵⁸ Nedeni ne olursa olsun bölgesel dengesizlikler, özellikle de tarafların birbirleri tarafından sömürüldükleri inancı, hem tepki ulusçuluğunu körükledi, hem de cumhuriyetleri daha otarşik politikalar izlemeye itti ki bunun sonucu da yine ulusçuluğun canlı tutulması oldu.

Ekonomik ilişkilerin ulusal soruna etkisi yalnızca gelişmişlik farklılıklarının giderilememesiyle de sınırlı kalmamıştı. Siyasal alandaki sorun burada da ortaya çıkmış, sermayenin merkezde birikip dağıtılması sorun yaratırken, cumhuriyetlerde kalması da, Kardelj'in deyişiyle sermayenin "politize" olmasına ve otarşiyeye yol açmıştı.⁵⁹ Aslında, cumhuriyet ulusçuluğunun gelişmesinde en önemli etkenlerden biri de bu olmuştu. Ortak ve bütüncül bir Yugoslav pazarı oluşturulamamış ve cumhuriyetler, merkeziyetsizlik adına, neredeyse bağımsız ekonomik politikalar izlemeye başlamışlardı. 1980'lere gelindiğinde bir Yugoslav yazar, ülkede cumhuriyet ve özerk bölge düzeyinde sermaye birikimi oluştuğunu ve bunun da bütünleşmeyi önleyici bir etkide bulunduğunu yazmaktadır.⁶⁰ Cumhuriyet ekonomileri bütünleşmek bir yana, zaman içinde birbirleriyle rekabet eder hale gelmişlerdir. Öyle ki, az gelişmiş bölgelere yapılan yardımlar dışarda tutulduğunda cumhuriyetler arasındaki sermaye dolaşımı hemen hemen ortadan kalkmış, son yıllarda cumhuriyetler arası yatırımların oranı tüm yatırımların % 1'ine kadar düşmüştü.⁶¹

Cumhuriyetlerin giderek otarşik yapılar geliştirmeleri, genel olarak, zaten kaynakları sınırlı olan bu ülkede birbirini tekrar eden yatırımlar yapılmasına neden olmuş bu da verimliliği düşürmüştür. Hemen her cumhuriyet kendi demir-çelik fabrikasını, taşımacılık şirketini kurmuş, örneğin, Sırbistan'ı Karadağ üzerinden denize bağlamayı amaçlayan ve bir türlü tamamlanamayan yol yapımı gibi büyük kaynak kaybına neden olan yatırımlara girişilmiştir. Bu tür girişimler federal bütçeden finanse edilmek istendiğinde karşılıklı suçlamalara neden olmuş, sonuçta ekonominin genel olarak zorlanmasına ve 1980'lerden itibaren yaşanmaya başlanan ve doğal olarak siyasal yansımaları da olan ekonomik bunalıma yol açmış, dolayısıyla da ekonomik ulusçuluğu pekiştirici bir rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi, Yugoslavya'da gerek tarihsel birikim gerekse daha sonra uygulanan politikalar hemen her koşulda ulusçuluğun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Merkeziyetçilik ve özellikle en büyük ulusun egemenliği ulusçuluğu doğurucu potansiyel bir tehlike olarak görülmüş, bundan kaçışın yolları aranırken bu kez de cumhuriyetlere sağlanan siyasal, ekonomik ve kültürel haklar ulusçuluğun kaynağı olmuştur. Bunda bir ölçüde Yugoslav önderlerinin de payı bulunmaktadır. Bütün açıklamalarda büyük ulusun devletçiliğine olduğu kadar, cumhuriyet düzeyindeki devletçiliğe de karşı olduklarını belirtmelerine rağmen bunu önleyecek somut bir

⁵⁸Rusinow, op. cit., s. 132-133.

⁵⁹Kardelj, op. cit., s. 22.

⁶⁰Dusan Dragosavaç, "Present-Day National Problems," *Socialist Thought and Practice*, vol. XXIII, no. 10, (October 1983), s. 27.

⁶¹Bogomil Ferfile, "Yugoslavia: Confederation or Disintegration?" *Problems of Communism*, (July-August 1991), s. 20.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

girişimde bulunulmamış ya da bulunulamamıştı. Ayrıca, işçiyle devletin ücretli işgücü ilişkisinde bulunmasının, kapitalist ilişki biçiminden farklı olmadığı ileri sürülmüş, özyönetimin gelişmesiyle sermayenin belli bürokratik tekelde toplanmasının önleneceği öngörülmüştür. Ne var ki, merkezi devlet aygıtı bir ölçüde zayıflamışsa da, cumhuriyetler düzeyinde bürokrasinin gücü kırılmamıştı. Hatta, federal bir siyasal yapıya da sahip olsa sonuçta, merkezi devletin en azından güvenlik, az gelişmiş bölgelere yardım, dışişlerinin yürütülmesi gibi bazı işlevleri yüklenmesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla, sermayenin özyönetim uyarınca işçilerin elinde tutulması ve bunun bürokratikleşmeyi, büyük ulusun egemenliğini, ulusçuluğu önleyecek sihirli bir formül olarak görülmesi en önde gelen hatalardan biriydi.

Yugoslav kaynaklarına sınırlı olarak bile bir göz atıldığında, Yugoslavların aslında bütün bu sorunların farkında oldukları anlaşılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, koydukları teşhis doğru olmakla birlikte, bunu önleyecek yolları bulamadılar. Balkanlar gibi, ulusçuluğun yer yer çok kanlı bir nitelik kazandığı bir bölgede, Slovenya ve Hırvatistan gibi ulusal devletlerini kuramamış iki halkla, Yugoslavya'nın asıl ögesi olduğunu savunan Sırların ve ulusal kimlikleri tam açığa kavuşmamış Karadağlı ve Boşnakların oluşturduğu bir ülkede, bir yandan sosyalizmi kurup yerleştirmek, öte yandan böyle bir ulusçuluk mirasını ortadan kaldırmak çok zor bir işti ve Yugoslavlar da bunu gerçekleştiremediler. Kurulduğu tarih olan 1921'den bu yana Yugoslav Komünist Partisi ister yasal muhalefette, ister yeralında ve isterse de iktidarda olsun, bugün varılan nokta açısından bakıldığında, ulusal sorunu çözmeye iddiasında yetersiz kalmıştır. Temel ilkelerini Lenin'in ulusal sorun konusundaki görüşlerinden alan Yugoslav modeli, bu doğrultuda halklara "boşanma hakkı" da dahil sağladığı bütün haklara karşın başarılı olamamıştır. Bununla birlikte, ulusal sorun çözümüne ilişkin bir model olarak Yugoslav modelinin bir çok olumlu özelliği beraberinde taşıdığı söylenebilir. 1990'lara gelindiğinde Yugoslavya'da ulusçuluk kendisini artık çok daha açık bir biçimde dışa vurabiliyordu. Sosyalizm uygulamada başarısız kalırken, onun yerini geçmişte içten içe işleyen ulusçuluk almaya başladı. Geçmişten gelen bu ulusçu birikimi dışında, bugün Yugoslav halklarını birbirleriyle savaşa iten bu ulusçu eğilimin, özellikle sosyalizmin genel olarak Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde terk edildiği bir dönemde aldığı biçime değinmek gerekmektedir.

5. "Eski" ve "Yeni" Ulusçuluk

Öncelikle bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Bu da ulusçuluğun yalnızca Yugoslavya'da değil, çok daha geniş bir coğrafi alanda ve birbirine benzer siyasal, ekonomik yapılarla sahip, benzeri tarihsel deneyimleri yaşamış ülkelerde yükselmesidir. Gerçi Çekoslovakya'dan Orta Asya'ya dek uzanan bu bölgedeki gelişmeleri incelemek bu çalışmanın kapsamına girmektedir, ancak belli noktalarda hem bazı ortak özelliklerden hem de etkileşimden söz edilebilir. Dolayısıyla, Yugoslavya'da ulusçuluğun yükselmesinin yalnızca bu ülkenin kendine özgü koşullarıyla, tarihsel geçmişiyle açıklanamayacağı ortaya çıkar. Bu yüzden, Yugoslavya'daki ulusçuluğu, daha geniş bir çerçeveden bakarak, bu ülkenin özel durumunun eklemlendiği bir ulusçuluk dalgası içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Yugoslav modeli çökerken onunu yerini giderek ulusçuluk almaya başladı. Bir bakıma sosyalizmin boşalttığı alanı, yıllardır içten içe kaynayan ve sosyalizmin enternasyonalizmine ve bunun bir bakıma Yugoslavcası olan "kardeşlik ve birliğe" (Tito'nun Partizan savaşındaki sloganı) rakip olan ulusçuluk kolayca doldururdu.

İdeolojik düzeyde kolay gerçekleşen bu dönüşüm, uygulamada bu kadar kolay olmamakta ve oldukça kanlı seyretmektedir. Yugoslavya'da ve genelde eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin uygulamada çökmesiyle birlikte "yeni" bir tür ulusçuluğun geliştiği ya da gelişmekte olduğu söylenebilir. Ancak, bu ulusçuluk bir çok bakımdan hem klasik 19. yüzyıl ulusçuluğundan hem de İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürgeciliğin tasfiyesiyle birlikte ortaya çıkan azgelişmiş ülke ulusçuluğundan farklıdır.

Bilindiği gibi, ulusçuluk 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında, gittikçe gelişen burjuvazinin ortak bir pazara, para birimine, vergi ve gümrük sistemine duyduğu gereksinimin üstü yapılı ilişkilerine yansımaları sonucu ilk önce ve özellikle İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkmıştı. Buradan Doğu Avrupa ve Balkanlar'a yayılmış ve Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletleri etkilemiş ve sonunda bu ulusların ayrılarak kendi ulus devletlerini kurmalarına yol açmıştı. Ulusçuluğun ortaya çıkıp Balkanları da etkisi altına aldığı bu ilk dönemde, başta Sırp olmak üzere Hırvatlar, Slovenler ve Makedonlar arasında da ulusçuluk yayılmış ve Birinci Dünya Savaşından sonra Sırp, Hırvat ve Sloven Devleti kurulmuştu. Ulusçuluk Batı Avrupa'da kendine özgü koşullar altında gelişmiş, gittikçe güçlenen burjuvazi, ideolojisini oluşturan aydınların da etkisiyle bütün halk adına mücadele ettiğini savunarak iktidarı ele geçirmiş ve böylece ulusçuluğu yerleşirmişti.

Batı Avrupa'da ulusçuluk bir yandan kapitalizmin gelişmesi ile doğrudan ilgiliyken, aynı zamanda yine Baunin kendine özgü tarihsel ve düşünsel birikimi olan Aydınlanma ve laiklik düşüncesinin izlerini taşıyordu. Feodal üretim ilişkilerinin bir sonucu olan yerel bağlılığın yerini arık, daha geniş bir ölçekte aynı dil, din, kültür, ortak geçmiş gibi özelliklerin toplandığı ulusa bağlılık alıyordu. Tüm 19. yüzyıl Avrupasına damgasını vuran ulusçuluğun bu ilk dalgasının etkileri yalnızca bu dönem ve coğrafyayla sınırlı kalmadı. Batı Avrupa'da doğan ve oradan yayılan bir ideoloji olarak daha sonraki yıllarda ve bölgelerde etkisini hissettirmekle birlikte, taşıdığı özellikler açısından ilkinden oldukça farklıydı. Örneğin, 19. yüzyıl ortalarında burjuvazinin henüz güçlenmediği Balkanlar'da ulusçuluğun itici rolünü mesleki sınıflar ve küçük burjuva aydınlar üstlenmişlerdi. Ayrıca, ulusçuluk bu bölgede, gerek İngiltere ve Fransa örneğindeki zaten varolan bir devletin içinde gelişmiş olma ya da Almanya ve İtalya'daki gibi bir ulusal birlik kurma amacından farklı olarak, çok uluslu devletlerden bağımsızlığını sağlama amacına yönelik oldu.

Uluslararası politikanın gündeminde sürekli yer tutmakla birlikte, ulusçuluğun ikinci büyük dönüşümü İkinci Dünya Savaşından sonraki sömürgecilerin tasfiyesi sırasında azgelişmiş ülke ulusçuluğu biçiminde gerçekleşti. Burada da klasik ulusçuluktan farklı olarak güçlü bir burjuva sınıfı olmadan daha çok sömürgecilğe tepki olarak ortaya çıktı. Azgelişmiş ülkelerde ulusçuluğun öncülüğünü, yine sömürgecilerin yarattığı aydınlar üstlenmişler ve amaç olarak sömürgeci devletleri kovarken yine bu sömürgeci devletlere benzemeyi öngörmüşlerdir.⁶² Dolayısıyla, azgelişmiş ülke ulusçuluğunun temel niteliği sömürgecilikten kurtulma, ulusal bağımsızlığı kazanma ve anti-kapitalist bir politika izleyerek sanayileşme olarak belirmiştir.

⁶²Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Örneği*, Ankara, SBF, 1977, s. 240.

SOSYALİZMDEN ULUŞÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUŞÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

1980'lerin sonundan itibaren Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi federatif sisteme dayanan ülkeler ile, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin çöküşüyle birlikte, genel olarak bu ilk ikisinden farklı, ama bazı yönleriyle geçmişteki ulusçuluğun öğelerini de içinde taşıyan yeni bir ulusçuluk dalgası bu bölgelerde yükselmeye başladı. Brzezinski'nin "Komünizm Sonrası Ulusçuluk"⁶³ olarak adlandırdığı bu ulusçuluğun en temel özelliği eski sosyalist ülkelerde sistemin çöküşünden sonra ortaya çıkmış olmasıdır. Ulusçuluk bu halkların hemen hepsini kaplarken, özellikle Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi çok uluslu ülkelerde geçmişin hesaplaşması ve federal sistemden çıkıp bağımsız ulusal devletini kurma işlevini görmektedir.

Bu ulusçuluğun bir başka önemli yanı, bazan içteki bir başka etnik gruba ya da ulusa, bazan merkezi yönetime bazan da diğer bir devlete karşıtlık biçiminde gelişmesidir. Bu, aynı devlet içinde yaşayan bir ulus olabileceği gibi, bir başka devlet ya da ulus, bazan her ikisi birden de olabilmektedir. Örneğin, Doğu Avrupa'da bir Rus/Sovyet karşıtlığı, yani uzun yıllar Sovyet etkisinde kalmış olmanın verdiği rahatsızlıktan kaynaklanan bir ulusçuluk söz konusudur. Aynı şekilde, Çekoslovakya, Romanya, Sovyetler Birliği ve tabii Yugoslavya'da olduğu gibi, aynı devlet içinde yaşayanların birbirlerine karşı geliştirdikleri bir ulusçuluktan da söz edilebilir. Böylece, bu bölgelerde ulusçuluğun gelişmesini sağlayacak "olumsuz öğe", yani kendi ulusal bilincine, karşı bir ulusun varlığı sonucu ulaşma durumu, fazlasıyla bulunmaktadır. Daha sonra değinileceği gibi, Balkanlara ve özellikle de Yugoslav örneğine inildiğinde, bunun çok daha yoğun yaşandığı görülecektir.

Yeni ulusçuluk geçmişin mirası olan sosyalist yapılar üzerinde yükselmektedir. Bunun anlamı, bu ulusçuluğun klasik ulusçulukta olduğu gibi burjuva sınıfının ya da eski sömürgelerde olduğu gibi zayıf da olsa yerli burjuvazi ve küçük burjuva aydınların öncülüğünde gerçekleşmemesidir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunda ulusçu akımların öncülüğünü bir zamanların Komünist Parti üyesi bürokratlar üstlenmiştir. Kuşkusuz bunun da bazı nedenleri vardır. Öncelikle, bu ülkelerde yıllarca süren tek partili sistem sonucu eldeki tek siyasal kadroya yine eski yöneticiler sahiptirler ve onlar da (Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya dışında) yalnızca adlarını değiştirerek yetinerek iktidarlarını sürdürmektedirler. Bu durum özellikle Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Rusya ile Sovyetler Birliği'nin diğer bir çok cumhuriyeti için geçerlidir.

Bürokratların ulusçuluğu desteklemelerinin nedeni olarak sık sık bu kesimin savunduğu ve uyguladığı sistemin başarısızlığından, halktan kopuk olmasından ve geçmişte işlediği suçlardan ötürü bir tür kompleks içinde bulunduğu ve kendisini bu tür bir yalnızlıktan kurtaracak tek ortak nokta olarak ulusçuluğa başvurduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴ Böylece ulusçuluk geçmişin sorumluluğundan kaçmanın bir yolu olacaktır. Eskinin deneyimli yöneticileri, özellikle seçimlerin yapılmaya başlandığı yerlerde iktidarlarını sürdürebilmek için ellerindeki en geçerli, en kolay ileri sürülecekleri ve halkın beklentilerine uyan bir ideoloji olarak ulusçuluğa sarılmakta hiç zorluk çekmediler. Bunu en somut biçimde, geçmişin SBKP Moskova şefi olan Boris Yeltsin, Politbüro üyesi olan Haydar Aliyev, Dışişleri Bakanı olan Edvard Şevardnadze

⁶³Zbigniew Brzezinski, "Post-Communist Nationalism," *Foreign Affairs*, Vol. 68, no. 5 (Winter 1989-90), s. 1-25.

⁶⁴Adam Michnik, "Nationalism," *Social Research*, vol. 58, no. 4 (Winter 1991), s. 760.

ve Sırbistan Komünist Partisinin lideri olan ve bugün aynı partiye başka bir isim altında başkanlık eden Miloseviç örneğinde görmekteyiz.

Sosyalist sistemin çökmesiyle birlikte, bu ülkeler bir yandan siyasal çoğulculuğa geçerken öte yandan da ekonomik alanda liberalizme geçme çabasındalar. Yeni duruma iyi uyum sağlayan bürokrat kesim ulusçu duyguları beslemekte, ayrıca yeni konumuna uygun bir biçimde de davranmaktadır. Kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçişte, sahip oldukları konumları iyi kullanan bürokratlar gerek yabancılarla birlikte gerekse daha küçük ölçekli alanlarda tek başlarına girişimci olmaktadırlar. Böylece bürokratların önemli bir kesimi kapitalizme geçme aşamasında, siyasal iktidarlarını sürdürürken, diğer bir kısmı da yeni sistemin yatırımcısı, diğer bir deyişle gelişme yolunda olan ya da oluşması öngörülen burjuva sınıfının çekirdeğini oluşturma aşamasındadır.

Genellikle Doğu Avrupalı yazarlar arasında yaygın bir görüş olan ulusçuluğun yükselmesini bürokrasinin iküdarını sürdürmesinin bir aracı olarak görme eğilimi zaman zaman aşırı yorumlara kaymaktadır. Örneğin, bir yazar eski komünist yöneticilerin bir tür "suçluların dayanışması" içinde olduklarını ve kendilerine tehdit oluşturmayacak bir ideoloji arayışına girdiklerini ve bunu da ulusçulukta bulduklarını ileri sürmektedir. Ona göre, bunun halktaki yansıması ise, geçmişte kendilerini yönetenlere, ezenlere karşı sessiz kalanların ve yine geçmişteki yaşamlarını kayıp olarak nitelendirenlerin, yitirdikleri kimliklerini ulusçulukta bulmaya çalışmaları biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁶⁵

Daha önceki dönemde rejim aleyhtarı olan birinin, sistem çöktükten sonra sosyalizmi öven yazılar yazması beklenemez. Zaten 1989'dan sonra yaşanan rejim değişikliklerinden sonraki hava da buna oldukça uygundur. Asıl önemli olan, bu bölgelerde giderek yükselen ulusçuluğu bürokrasinin meşruiyet arama çabalarına bağlayarak sorunun özünün kaçırılıyor olmasıdır. Bugün eski sosyalist ülkelerde ulusçuluğun yükselmesinin nedeni yalnızca bürokratların tutumuyla açıklanamaz. Tam tersine bürokratların ulusçuluğu savunmaları ulusçuluğun yükselmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada bürokratların etkisi ulusçuluğun yayılmasını hızlandırıcı ya da daha yoğun yaşanmasına neden olmakla sınırlı kalmaktadır. Diğer bir deyişle, 1980'lerin sonunda sosyalist ülkelerdeki rejimlerin çökmesinin ardından yükselen ulusçuluk dalgası, yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarı gelişen bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan bürokratik kesim sürükleyici değil, katalizör işlevini yerine getirmiştir. Bu durum günümüzdeki yeni ulusçuluğu klasik ulusçuluktan ayıran özelliklerden biridir. Eski ya da yeni bürokrasi, geçmişin burjuvası gibi bir sınıf olmadığından zaten o ölçüde etkili bir güce de sahip değildir. Ancak, bazı sınırlı siyasal örgütlenme girişimleri dışında en deneyimli ve örgütlü kadroları oluşturduğundan şimdilik yeni koşullara kendisini uydurarak bu rolü üstlenmiş görünmektedir.

Ulusçuluğun bu şekilde yükselmesi, bir Doğu Avrupalı yazarın da belirttiği gibi, bu bölgede bir tür pazar ekonomisinin bulunduğu, komünist olmayan totaliter rejimler kurulması, yani ulusçuluğun totaliter bir ideolojiye dönüşmesi tehlikesini taşımaktadır.⁶⁶ Bu bölgelerde uzun bir süre ulusçuluk gerici bir ideoloji olarak

⁶⁵ Jirina Siklova, "The Solidarity of the Culpable", *Social Research*, vol. 58, No. 4 (Winter 1991), s. 770-771.

⁶⁶ Jan Urban, "Nationalism as a Totalitarian Ideology," *Social Research*, vol 58, No. 4 (Winter 1991), s.776.

SOSYALİZMDEN ULUSÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUSÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

nitelendirilmiş, ulusal özelliklerin korunmasına rağmen ulusal sorunun çözüldüğü ve proleter enternasyonalizmin yerleştiği savunulmuş, bu yüzden ulusçulukların dışı vurulması engellenmeye çalışılmıştır. Sovyet etkisinin ortadan kalkması ve bu ulusların varlıklarını ortaya koyma istekleri ulusçuluğun dozunu arttıran bir başka etken olmaktadır. Buralarda yaşayan insanların geçmişten gelen bir ideoloji düşkünlüğü de bulunmaktadır. Bu da etkisini ulusçu eğilimlerde göstermektedir. Örneğin, artık geçmişin "halk düşmanı" deyiminin yerini "ulus düşmanı" deyiminin aldığı belirtilmektedir.⁶⁷ Eski rejim aleyhtarı ve şu anda Polonya Parlamentosunda milletvekili olan Adam Michnik'e göre, bugün Doğu Avrupa'da çatışma kapitalizm ve sosyalizm ya da sol ile sağ arasında değil, demokratik ve çoğulcu seçenek ile ulusçu, merkezîyetçi ve otariter seçenek arasındadır.⁶⁸

Yeni ulusçuluk Kazakistan'dan Çekolovakya'ya dek uzanan bir coğrafi alanı kapsamakta ve bu geniş bölge içinde yer yer oldukça kanlı çatışmalara neden olmaktadır. Bu yüzden bu ulusçuluk da, en azından ulus-devlet oluşturma amacı ve bu amaç yolunda girilen mücadele açısından klasik ulusçuluğun izlerini taşımaktadır. Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de ulusçuluk halkların bir yandan kendilerini ortaya koyma, bir yandan da diğer uluslarla olan mücadelesi biçiminde gelişmektedir. Bu çizgi günümüzde özellikle Balkanlar'da ve Kafkasya'da sürmektedir. Balkanlar açısından ulusçuluk tarih boyunca ayrıntılılıkla özdeşleşmiştir. Bu da genelde çok uluslu devletlerden ayrılıp bağımsız ulus-devletini kurma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Yeni ulusçuluktaki bu eskiden kalma eğilim günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla, günümüz ulusçuluğu değişen koşulların etkisiyle farklı nitelikler taşıırken, aynı zamanda geçmiş ulusçuluğun bazı özelliklerini de içinde barındırmaktadır. Daha somuta indirgeyecek olursak Yugoslavya'da geçmişin sosyalist özyönetim ilişkilerinin üzerinde 19. yüzyıldan kalma ulus-devlet oluşturma amacına yönelik bir ulusçuluk yaşanmaktadır.

Yugoslavya'da 1980'lerin sonunda hızla yükselişe geçen ulusçuluk genel olarak bu çerçeve içinde yer almakla birlikte, bu ülkenin kendine özgü nitelikleri yüzünden bazı açılardan farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, Yugoslavya Doğu Avrupa'daki diğer ülkelerden farklı olarak Sovyetler Birliği'nin etkisinde bulunmadığı için burada bir büyük güce karşı olmaktan kaynaklanan bir ulusçuluk yaşanmamaktadır. Ayrıca, yine diğer Doğu Avrupa ülkelerinin 1989 yılı içinde yaşadıkları, bazan kanlı bazan yumuşak, kesin bir siyasal dönüşüm de geçirmemiştir. Bu ülke zaten ekonomik açıdan diğerlerine göre önceki yıllarda da oldukça liberaldi. Bunların dışında en önemli farklılık Yugoslavya'nın federal yapısından ve etnik özelliklerinden kaynaklanan kendine özgü durumudur.

Yugoslavya'da bürokrasi, ülkenin cumhuriyetlere geniş yetkiler tanıyan federal sistemi nedeniyle zaten geçmişten gelen ulusçu bir içerik de taşımaktaydı. Özyönetime dayalı sosyalizmin tıkanmasıyla ve Doğu Avrupayı saran dönüşümlerin de etkisiyle gerek yönetici ve gerekse Komünist Parti üyesi olan bürokratlar ulusçuluğun yükselmesinde öncü rolü çok daha kolay oynayabildiler. Geçmişte "İşçi Hareketi Çalışma Enstitüsü"nin müdürü olan Franjo Tucman Hırvatistan'ın lideri olurken, Makedonya Komünist Partisi Yürütme Bürosu üyesi Kiro Gligorov bu cumhuriyetin başında bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Sırbistan Komünist partisinin başı olan Miloseviç şu anda

⁶⁷Ibid., s. 776, 778.

⁶⁸Paul Lendvai, "Eastern Europe: Liberalism vs. Nationalism," *The World Today*, Vol. 46, No. 7 (July 1990), s. 131.

Sırbistan'ın seçilmiş tek adamı görüntüsündedir. Yugoslavya'da ulusçuluğun özel koşulları nedeniyle geçmişin ve bugünün bu yöneticileri, bir başka ülkenin desteklediği önder imajını da taşııyordu. Dolayısıyla, ulusçuluğu hep belli bir ölçüde gündemde tutmuş oldukları gibi, diğer Doğu Avrupa ülke bürokratlarının sözü edilen "suçluluk duygusu" içinde olmaları da söz konusu değildir. Ancak, burada da yöneticiler bir meşruluk arayışı içindedirler ve bunu ulusçulukta rahatça bulabilmektedirler. Hatta, tıpkı ulusçuluğun ilk ortaya çıktığı dönemde burjuvazinin sahip olduğu değerleri tüm halk adına savunduğunu iddia etmesi gibi, bürokratlar da halk adına hareket ettiklerini ileri sürmektedirler.

Batı Avrupa'da ulusçuluğun temel olarak iki biçimde oluşup geliştiğini biliyoruz. İki İngiltere ve Fransa örneğinde olduğu gibi, merkezi bir devletin otoritesi içinde gelişmesi, diğeri İtalya ve Almanya örneğinde olduğu gibi ayrı birimlerin bir ulus oluşturması.⁶⁹ Yugoslavya'daki yeni ulusçuluğa baktığımızda bu açıklamaların yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sorun, devletin ya da bir başka siyasal birimin mi ulusçuluğu yarattığı veya ulusçuluğun mu devleti yarattığı noktasına indirgenğinde oldukça karmaşık bir hale gelmektedir. Bir defa, tam bir devlet olarak nitelendirilemeyecek olan cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin, ulusçuluğun oluşmasına önemli katkılarda bulunduğuna değinilmişti. Hans Kohn ulusların oluşmasında en önemli etken olarak, ortak bir toprağı, yani devleti göstermektedir. Ona göre siyasal sınırlar ulusları yaratmaktadırlar.⁷⁰ Ne var ki, bu görüş Yugoslavya örneğinde doğrulanmamaktadır. Örneğin, Karadağ, federasyonun kurucu ögelerinden biri olarak 45 yıldır varlığını sürdürmesine karşılık, ayrı bir Karadağlılık bilinci oluşmamış ve bu halk kendisini Sırp olarak nitelendirmeye devam etmiştir. Yine, benzeri şekilde Müslüman, Sırp ve Hırvatların yaşadığı Bosna-Hersek'te de ayrı bir ulusçuluk gelişmemiştir.

Doğu Avrupa ulusçuluğu Batıdaki iki örnekten farklı olarak mevcut yapıları yıkmak ve yerine yenilerini koymak amacına yönelik olmuştur.⁷¹ Ancak, burada da sorun oldukça karmaşık bir görünüm sunmaktadır. Yugoslavya'da bir yanda ayrılıkçı, bir yanda da birleşmeyi amaçlayan ulusçuluk içiçe seyretmektedir. Slovenya ve Hırvatistan federasyondan ayrılmak isterlerken, Hırvatistan'daki ve Bosna-Hersek'teki Sırlar Sırbistan, yine bu cumhuriyetteki Hırvatlar Hırvatistan, Makedonya'da Arnavutlar da Kosova ile ve tümü olasılıkla bir sonraki aşamada Arnavutluk ile birleşme çabası içindedirler. Ayrıca, Sırp ulusçuluğuna bir göz atıldığında, bunun, eski yapının yıkılması amacına değil, daha çok, korunması amacına yönelik bir ulusçuluk olduğu görülmektedir. Hatta, Sırların bu konudaki aşırı ısrarları, bu sürecin sonuçta bir savaşa dönüşmesine neden olmuştur.

6. Sonuç

Eğer ulusçuluk, son aşamada bir ulus-devlet kurma hedefini gerçekleştirmeye yönelik bir ideolojiyse, Hırvat ve Slovenlerin ve ayrıca Makedon ve Boşnakların mücadelesi, girişilen silahlı savaşım da göz önüne alındığında tipik bir ulusçuluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat 1980'lerin yeni ulusçuluğunda, bir tarafta 19. yüzyıldan

⁶⁹Victor Kiernan, *History, Classes and Nation-States, Selected Writings*, Polity Press, 1988, s. 103.

⁷⁰Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, Macmillan, 1966, s. 15.

⁷¹Oran, *op. cit.*, s. 41.

SOSYALİZMDEN ULUŞÇULUĞA: YUGOSLAVYA'DA ULUŞÇULUĞUN YENİDEN CANLANIŞI

kalma savaş yoluyla egemen ulus-devlet oluşturma süreci yaşanırken, diğer tarafta özellikle Slovenya ve Hırvatistan örneğinde, ulusal egemenliklerinden bir kısmını devredecekleri uluslarüstü bir örgütle bütünleşme amacı taşınmaktadır. Diğer bir deyişle, eski Yugoslavya'nın bu iki cumhuriyeti bağımsız, egemen ulus-devlet olmayı, bu egemenliklerinden kendi seçecekleri bir yöntemle vazgeçmek için istemektedirler. Bu anlamda, bu iki ulus, Batı Avrupa'da yüzyıllar alan bir süreci çok daha kısa bir süre içinde geçmek, aşmak istemektedirler. Ne var ki, bu iki cumhuriyetin bir uluslarüstü bütünleşme içinde yer almaya yönelik bağımsızlık isteklerinden kaynaklanan ulusçuluklarını, gerçek bir ulusçuluk olarak tanımlamamak yanlış olacaktır. Ulusçuluk bu ilk aşamada, ulus-devleti kurmayı sağlayacak, daha sonraki aşamada ise bu ulusal egemenliği devretmeyi getirecek bir işlevi yerine getirecektir.

Ulusçuluğa daha geniş bir açıdan bakıldığında, belli anakronik öğeler taşıdığı görülmektedir. Bir bakıma, ulusçuluk 19. yüzyılın sonunda kaldığı yerden devam etmekte, yarıda kalmış olan bir süreç tamamlanmaktadır. Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerin ulusal sorun konusundaki uygulamalarının Yugoslav modeli ile karşılaştırılması bu bakımdan yararlı olmaktadır. Ulusçuluk, daha önce de değinildiği gibi, son derece olumlu özellikler taşıyan Yugoslavya'da da, daha merkeziyetçi ve bir ölçüde kısıtlayıcı olan Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde de hemen hemen aynı şiddet ve yoğunlukta yaşanmaktadır. Dolayısıyla, deterministik olarak adlandırılabilirse de, ulusçuluğun bu bölgelerdeki insanların tarihinde yaşanması gereken bir aşama olarak, bu kez yeni koşullar altında geriye dönerek yeniden canlandığı söylenebilir.

Ulusçuluk geçmişte, önce feodalizmin yerini alan, daha sonra da sömürgeci devletlerin egemenliğine karşı oluşan bir ideoloji olarak gelişmişken, günümüzde sosyalizme karşı gelişen ve onun yerini alan bir ideoloji olmuştur. Sosyalizmin insanların gereksinimlerini yeterince karşılayamadığı ve uygulamada terkedildiği noktada, onun boşaltıldığı yerden ulusçuluk girmiş ve geçmişte kaldığı yerden, fakat bu kez farklı koşullar altında işlevini yeniden üstlenmiştir.

20. yüzyılın sonunda ulus-devletin bir ekonomik birim olarak aşıldığı, uluslarüstü bütünleşmelere gidildiği ve dünya ekonomisindeki karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dönemde bağımsız ulus-devlet kurmak amacıyla mücadele etmek ya da kurulu devletler içinde ulusçuluğu körüklemek tarihsel olarak geri dönüşü ifade etmektedir. Paradoksal olarak görünen bu durum, yani ulus-devletin çözüldüğü bir sırada ulusçuluğun yükselmesi aslında, bu ülkelerin geçmişte sosyalizm deneyimini yaşamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler ya da halklar öncelikle kendi başarılarına, tamamen bağımsız birer ulus-devlet olma aşamasını geçmeye çalışmaktadırlar. Bu süreci aşıp uluslarüstü bütünleşmeye geçme eğilimi, özellikle sanayileşmenin ileri bir aşamaya vardığı ülke ya da bölgelerde kendini göstermektedir. Örneğin, Çek ve Slovakların, Macaristan ve Slovenya ile Hırvatistan'ın AT'na girmek istemelerinin ve bu konudaki istek ve şanslarının yüksek olmasının bunun göstergesi olduğu söylenebilir.

Bu anakronik niteliğinden dolayı bazı yazarlar ulusçuluğun bir global program olarak önemini yitireceğini ileri sürmektedirler. Örneğin, Hobsbawm ulusal ekonomilerin dünya ekonomisinin gelişmesinin önündeki engel olduğunu ve dünyanın yeni uluslarüstü yapılanmasında ulus-devletin ve ulusların gerileyeceğini ileri

sürmektedir.⁷² Mihael Löwy ise, proleteryanın eski sosyalist geleneği, pasifizm, ırkçılık, ekoloji gibi öğelerin etkisiyle ve Avrupa Ortak Pazarının başarısından dolayı enternasyonal bir kültüre doğru gidiş olduğunu belirtmektedir.⁷³

Ulusçuluğun bugün yaşanan yükselişi, eski sosyalist ve federatif devletleri oluşturan ulusların bağımsız, egemen varlıklarını kabul ettirdikten ve bazı sınır sorunlarını çözme aşamasına girdikten sonra hızını bir ölçüde kaybedebileceği beklenebilir. Ancak, daha genel olarak ulusçuluğun bundan sonraki geleceğini dünya ekonomisinin ileride alacağı durumun belirleyeceği söylenebilir. Dünyada bugünkü ekonomik ilişkilerin ulaştığı boyut açısından ulus-devlet bir ekonomik birim olarak bu ilişkiler için "dar" gelmektedir. Gerçi ulus-devletin işlevinin sona erdiği söylenemezse de, bu anlamda geçerliliği giderek azalmaktadır. Dolayısıyla, hedef olarak ulus-devleti seçen bir ideoloji olan ulusçuluğun da eski önemini kaybedeceği ileri sürülebilir. Ne var ki, yalnızca kapitalist ekonomik ilişkilerin oluşturduğu bir dünya ekonomisinin gireceği bunalım, devletleri daha kapalı ekonomik politikalar izlemeye zorlayabilir. Bir bakıma, iki savaş arası döneminin ekonomik ulusçuluğuna dönüş söz konusu olabilir ki, bunun da olası sonuçları oldukça karamsar görünmektedir.

⁷²Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1870*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 175-182.

⁷³Michael Löwy, "Sosyalist Bir Perspektiften Milliyetçilik ve Enternasyonalizm," *Birikim*, sayı 25 (Mayıs 1991), s. 57.